

TÜRK DESTANLARI

Mehmet Ali Şerif
Araştırma görevlisi
Kerkük üniversitesi / Eğitim fakültesi

ÖNSÖZ

Destanlar,şifahi edebiyatın en eski ürünleridir. İster türklerin ister diğer milletlerin eski zamanlarına uzanan edebi türlerdir. Ancak destan kelimesi terim olarak da demin açıkladığım anlamdan başka, çeşitli manalara gelir. Destan kelimesi Türk edebiyatında nazım şekli ve türü için kullanılan bir kelimedir. Bu kelime hatta deyim olarak da geçmektedir(dillere destan olmak) gibi. Fakat bu araştırmamda destan sözcüğünün üzerinde fazla durmaktansa, milletlerin eski tarihindeki büyük ve önemli olayları manzum şekilde anlatan hikâyeler manasına geldiğini ele aldım. Gerçi bu araştırma, türk destanları hakkındadır. Fakat destanların genel anlatımında,dünya destanları, destanların çeşitleri, destanların ortak özellikleri gibi konuların ortaya koyulmasının da zorundayım. Aratırmanın planında, destanlarla ilgili genel bilgileri kısaca bir şekilde verdikten sonra, Türk destanlarını detaylı bir şekilde göstermeye çalıştım.

Dört bölümden oluşan bu araştırmanın birinci bölümünde destanın tanımı, dünya destanlarından örnekler,destanların çeşitleri ve destanların ortak özellikleri konuları tespit ettim. İkinci bölümde de Türk destanları, destanın Türk edebiyatında diğer edebi türlerle ilişkisi ve destanların tasnifi konuları hakkında bilgi ve görüşleri gösterdim. Üçüncü bölüm ise Türk destanlarının bazılarının özetlerini verdim. Son bölüm olarak dördüncü bölüm de destanlarda tip ve motiflerin bir kısmının hakkında bilgileri ileri sürdüm.

BİRİNCİ BÖLÜM
DESTANLAR

Destan kelimesi, dâstân şekliyle de gösterilir hikaye, kıssa, epope, masal anlamına gelen farsça kökenli bir kelimedir.(1) Dâsitân biçiminde de geçer.(2) Tarih öncesi tanrı,tanrıça,yarı tanrı ve kahramanlarla ilgili olağanüstü olayları konu alan şiire,bir kahramanlık hikayesini veya bir olayı anlatan, koşma biçiminde ,ölçüsü 11 hece olan halk şiirine de destan denir.(3)

Destan kelimesinin, anlam ve köken bakımından açıkladığımızdan sonra, kelimenin neyi ifade etmesini, bir edebi tür olmasını da açıklamaya çalışacağız. Destan hakkında mükemmel bir tanım verebilmemiz için, önceden destan anlayışını ne ifade ettiklerine bölüştürmemiz gerekir. Destan, bir tarihî kaynak olarak bir milletin tarihinde derin izler bırakır. Çünkü yeryüzündeki bütün milletlerin geçmişinde (göç, savaş, sel, deprem, salgın, hastalık, istila) gibi büyük hadiseler bulunmaktadır. O hadiselerin günümüze kadar aktarılması ancak destan yoluyla olur.

Destanın öz konusu olan büyük tarihî hadiseler, tarihî kaynak olmakla beraber bir milletin geleneğini de anlatmaktadır. Bu sırada toplumsal kaynak niteliğini de taşımaktadır. Zaten araştırmalar bir yandan (göç, savaş, istila) gibi hadiseleri tarihî olay olarak, öte yandan (sel, deprem, salgın, yangın) gibi olayları da toplumsal yankılar olarak göstermektedir.

Destanın, bir de dinsel ve inanç anlayışlarına işaret edip, milletlerin yaşayışlarında etkilerini tanıtıcı bir vazifesi vardır. Milletlerin benimsedikleri dinlere, inandıkları inanışlara göre muhtelif rivayet ve görüşlerden kaynaşan dünyanın kuruluşu, kâinetin yaradılışı, tanrının insanla münasebetlerini anlatan hikayelerin en eski ve tek şekli destanlardır.

Milletlerin eski tarihlerinde vuku bulduğu savaşlarda kullanılan silahların ve savaş aletlerinin adları, hemde askeri eylemlerin ne şekilde olup olmasının günümüze kadar aktarılması nisbi bir şekilde destanlar yoluyla olmaktadır. Bu sırada savaşlardaki kahramanların da şahsiyetleri yakından incelemek destanın temel temâlarından biridir. Fakat normal hikayelerdeki tiplerden ayrı tutulur. Destanın kahramanları gerçeküstü işleri yapan, yarı insan yarı tanrı karakteri çerçevesindedir. Bu karakterde olan kahramanlar ve özellikle destanın baş kahramanı her zaman tanrının veyâ bir grup tanrının riayeti altında hareket etmektedir. Tanrılar tarafından gösterilen bu özen çeşitli yollarla kahramanı sarar (Manas uçuşunun kenarında kundaklanır; erken gülmeye başlar ve beşikte yatarken konuşur.(4) Ayrıca, Oğuz Kağan'ın dünyasında, gök tüylü gök yelesi bir kurt şeklinde görünen ecdat ruhu Oğuz'a yol gösterir.(5) Bütün bunlara dayanarak destanın kapsamlı bir tanımını şöyledir:

Destan Tanımı

Bütün dünya edebiyatlarının başlangıç eserleri olan Destan, bir ulusun yaşamını yakından ilgilendiren (savaş, göç, yıkım, felaket, yangın ...) gibi tarih ve toplum olaylarının çerçevesi içinde yiğitlik ve olağanüstülük üzerine kurulmuş, bir kahramanın veya tarih olayının millet muhayyilesinde ortak sembol ve ifadelerle zenginleştirilmiş uzun manzum hikayeleridir.(6) Kahramanlarının olağanüstü eylemlerini coşkulu, törensel

bir üslupla anlatan halk dilinde edebi bir şekil alan,ve genellikle birkaç bölümden oluşan bu manzum yapıtlar, bilinen en eski edebiyat türlerinden biridir. Yunanca “epos” sözcüğünden gelmektedir. Araplar'da "esatir", Batı'da "myth" olarak adlandırılır. Mitoloji, efsane, folklor ve tarihi öğeler içerir. Destanlar ve destansı öyküler ilkçağlardan beri dünyanın her yerinde gelenekleri sonraki kuşaklara aktarmak için kollektif olarak yaratılmış edebi biçimlerdir. Destanlar sözlü ürünlerdir. Sonradan yazıya geçirilmiştir. İlk başlarda manzum olarak yazılmıştır, daha sonra manzum-mensur karışık yazılmışlardır.

DÜNYA DESTANLARI

Destanlar henüz aklın ve bilimin toplum hayatına tam anlamıyla hâkim olmadığı ilk çağlarda ortaya çıkmış sözlü edebiyat ürünleridir. Milletleri derinden etkileyen tarihî ve sosyal olayları anlatan edebî eserlere destan adı verildiğini biliyoruz. Bu tür edebî eserler deprem, bulaşıcı hastalık, kuraklık, kıtlık, yangın, göçler, savaşlar ve istilâlar gibi önemli olayların etkisiyle tarihin eski çağlarında meydana gelmiştir. Aşağıda dünyanın tanınmış destanlarından bazılarını kısaca tanıtıp,haklarında genel bilgileri vereceğim.

İlyade

Eski Yunan'da, şair Homeros'un yazdığı varsayılan büyük bir destandır. Bir başka Homeros destanı olan Odeysseia ile birlikte, batı edebiyatının en eski örneği ve tüm zamanların en güzel şiirlerinden sayılır.Hem İlyada hem de Odeysseia, Truva Savaşı ve bu savaşta yer alan insanlarla ilgili söylenceleri dile getiren, koşukla yazılmış destanlardır. Tarihçiler Yunanistan'tandaki Akhalar ile Batı Anadolu'da yaşamış olan Truvalılar arasındaki bu savaşın yaklaşık İ.Ö. 1199'da geçtiği görüşündedir. Akhalar'ın Truva'yı kuşatmalarının ise10 yıl sür-düğü sanılmaktadır. Bu konuda o kadar çok öykü ve söylence vardır ki, hangisi-nin gerçek hangisinin uydurma olduğunu bilme olanağı yoktur.Yunanca'da Truva'nın bir adının da İlios olmasından dolayı Homeros'un destanı İlyada adını aldı. Homeros, yaşadığı dönemde herkesin bu öyküyü bildiğini düşünerek,Truva kuşatmasını baştan sona anlatmaz ;savaşın 10.yılında sadece dört gün içinde geçen olayları anlatır.

Destanın Yazılışı

Günümüze ulaşan en eski yapıt olsa da, Homeros'un büyük Truva efsanesi-nin yalnızca bir bölümünü anlatmış olması ve sonrasını okuyucuların bildiğini varsayması, İlyada'nın Yunanca yazılmış ilk edebiyat ürünü olmadığını gösterir. Homeros'un bu destanında yıllar önce, Truva savaşına ilişkin pek çok öykünün anlatıldığı sanılmaktadır. Bu konuyla ilgilenen bazı uzmanlar İlyada'nın yete-nekli bir yazarın derlediği bir

Kirkuk University Journal- Humanity Studies

balatlar ya da destanlar bütünü olduğunu ileri sürer. Homeros diye birinin hiçbir zaman yaşamadığı, Homeros adının, destanda yer alan balatları söyleyen, adı belli olmayan kişiler için kullanıldığı kanısında olanlar da vardır. Ne var ki, yapıtın tamamını okuyanlar bunu yazarın yalnızca bir kişi olabileceğini kavramakta güçlük çekmezler .Yaklaşık olarak İ.Ö. 8. yüzyılda yazılan 24 bölümlük İlyada destanı altılı ölçüyle yazılmış toplam 15 bin dizeden oluşur (v)

Odeysseia

Eski Yunan'da, şair Homeros'un yazdığı varsayılan iki büyük destandan biridir. Destana adını veren kahraman Odeysseus'un bir başka adı da Ulysses'tir. Homeros'un öbür destanı bildiğimiz gibi İlyada'dır. Gerek İlyada, gerek Odyss-eia, Yunanlılar'la Truvalı'lar arasındaki savaş üstüne Yunanlılar'ın anlattığı bir dizi efsaneden oluşur .Bu savaşta Yunan orduları Truva kentini on yıllık bir kuşatmadan sonra ele geçirerek yerle bir ettiler. Homeros İlyada'da, kuşatmanın onuncu yılında olup bitenleri anlatır oysa Odeysseia'nın öyküsü daha sonra, uzun savaşın bitiminde tüm Yunanlı kahramanlar evlerine dönerken başlar. Bu türden birçok dönüş öyküsü yazıldıysa da Homeros, Odeysseus'un aşılması güç engeller ve serüvenler dolu öyküsünü çok güzel bir şiir diliyle kaleme aldığı için Odyss-eia zamanımıza kadar gelebilmiştir.(8)

Firdevsi Ve Şehnâmesi

Büyük İran şairi Firdevsi, İran halkı arasında anlatılan efsane ve öyküleri de kapsayan büyük bir destan yazmak istiyordu. 974 yılında Şehname'yi yazmaya konuldu. Şehname İran – Turan mücadelelerini , İran'ın kahramanı Rüstem'in yiğitliklerini , Büyük İskender'in İran'ı işgalini anlatmaktadır.İran, Firdevsi asrında Gaznelilerin hakimiyeti altındadır.Bu yüzden Firdevsi 60 bin beyitten oluşan Şehname'yi,Gazneli Sultan Mahmud'a sunar.(9)

İran tarihi ve mitolojisi, eldeki eski kitaplara, dilden dile dolaşan söylence-lere ve öykülere dayanılarak yazılmıştır. Yapıt mesnevi biçimde düzenlenmiş 60 bin beyitlik bir şiirdir. Firdevsi yapıtını yazarken bir tarihçi gibi çalışmış ama tarihsel bilgileri güçlü şiir yeteneği ile işlemiştir. Yapıt çok yalın bir dille yazılmıştır.Gerek şiirsel gücüyle, gerek bilgi zenginliğiyle Divan şairlerinin başyapıt-larından biridir. Bunu yanı sıra bir ulusun tarihi üzerine tek bir şair tarafından yazılmış benzer bir yapıt yoktur. Şehname dünya şiirinin, özellikle destan türü-nün büyük klasikleri arasındadır. Dünyanın birçok diline çevrilmiş olan yapıt Türkçe'ye ilk kez 16.yüzyılda

Kirkuk University Journal- Humanity Studies

Tatar Ali Efendi tarafından eksiksiz olarak çevrilmiştir. Günümüz Türkçe'sine ise Necati Lugal tarafından aktarılmıştır.(10)

Gılgamış Destanı

Ölümsüzlüğü arayan bir kralın öyküsüdür. Destana konu olan kral Gılgamış İÖ 3000 yıllarının ilk yarısında Mezopotamya'daki Uruk kentinde hüküm sür- müştür. Ölümsüzlüğün ve bilginin peşindeki insanı yücelterek anlatan Gılgamış Destanı, günümüze kalabilmiş, bilinen en eski destandır.Gılgamış Destanı, Akat ve Sümer dillerinde yazılmış tabletlerden derlenmiştir. Bunlardan günümüze 12 tablet kalabilmiştir. Ama bu tabletler eksik olduğu için destan metninin bütünü elde edilememiştir. 1855'te Ninova'da yapılan kazılarda, Asur Kralı Asurbani-pal'in bulunan bu tabletlere daha sonra Türk-İran sınırında ve Irak'taki Nippur kenti kazılarında bulunan tabletler eklenmiştir. Ayrıca Türkiye'de Sultan Tepe ve Boğazköy'de yapılan kazılarda da destanını bazı bulunmuşsa da henüz tümü gün ışığına çıkarılmamıştır.

Ramayana

Bir Hint destanıdır. 24 bin kıtadan meydana gelir. Onun kahramanı Rama-'nın hikayesidir. Rama, prensin kızı Sita ile evlenmek ister. Prens, kızına Tanrı Şiva'nın yayını çekebilecek savaşçıya vereceğine söz vermiştir. Bu savaşçı başka şehirde tutulmaktadır; dönüşünde Rama, onun mirasçısı olacaktır. Bu anlaşma, Kralın ikinci karısı tarafında kabul edilemez. Rama, nişanlısı ve kar-deşi sürülür. Hepsi, Hindistanı kaplayan büyük ormana yola çıkarlar; devlerle birçok çarpışmaları olur, birçok felaketlere uğrarlar. Seylan'ın dev kralının eline düşen Sita'yı kurtarmak için, Seylan'la Hindistan arasında, deniz üzerinde bir köprü kurulur; Sita, türlü çetin tecrübelerden geçer ve sonunda Rama ile evlenir.(11)

Kalevela

Fin milli destanıdır. Çoğu Kalevela'da, Elios Lönnrot tarafından toplanmış olan halk şarkılarından oluşur. Fin bilginleri bu destanın işlenmesini üç aşamaya ayırmışlardır :

1. Orijinal olarak yayınlanmamış (Prota-Kalevela), 5052 beyit, 16 şarkı
2. Eski Kalevela (yayımları : 1835-1836),12078 beyit,12 şarkı
3. yeni Kalevela (ikinci yayımı: 1849), 22795 beyit, 50 şarkı.

Kalevela'yı meydana getiren şarkılar beş kahramanın etrafında toplanır. Bunlar, saz şairi,demir,maceraperest, avcı, demirbaş köle.(12)

DESTAN ÇEŞİTLERİ

Destanlar, oluşum biçimlerine göre ikiye ayrılır:

1.Doğal(Tabiî) Destan: Halk arasında ortaya çıkan anonim ürünlerdir. Önce bir şair tarafından söylenen, zamanla şairi unutulmuş anonimleşen destanlardır.Bu yüzden toplumun ortak malı sayılır.Dilden dile dolaşırken büyük değişikliklere uğrar. Bir destanın doğal sayılabilmesi için ilkin önemli bir olayın olması gerekir (çekirdek dönemi). Bu olay toplumca zenginleştirilir (gelişme dönemi). Usta biri tarafından yazıya geçirilir (yazıya geçiş dönemi). Yazının henüz bulunmadığı bir dönemde teşkil olan bu tür destanlara,sözlü destanlar adı da verilebilir.Bu türe örnek olarak şu destanları gösterebiliriz:

İlyada,Odyssea..... Yunanlıların
Şehname..... İranlıların
Gılgamış..... Sümerlerin
Ramayana..... Hintlilerin(13

Doğal destanların özellikleri

1. Anonim bir özellik taşır.
2. Çoğu manzumdur; nazım ve nesir karışık olanına az rastlanır.
3. Nazım biçimi ve uyak , destanı yaratan halkın geleneğine bağlıdır.
4. Gerçek ve gerçektışı olaylar iç içedir.
5. Destan kişileri beden ve karakter özellikleri bakımından hem olağan hem de olağanüstü özellikler taşır.
6. Destanlarda anlatılan olayların zamanı aşağı yukarı bellidir.
7. Destanlar çok uzun manzum öykülerdir.
8. Destanlarda daha çok kahramanlık, yiğitlik, dostluk , aşk , ölüm , yurt sevgisi konuları işlenir.

2.Yapma (Sunî) Destan: Bir şairin, toplumu etkileyen herhangi bir olayı tabiî destanlara benzeterak söylemesi sonucu oluşan destanlardır.Doğal destandan temel farkı, anonim nitelik taşımasıdır. Bir şair tarafından, doğal destanlara benzetilerek yazılır.Bu tür destanlara edebi destan adı da verilebilir. Yapma destan örneği olarak şunları sıralayabiliriz:

İlahi Komedi..... Dante (İtalya)
Kurtarılmış KudüsTasso (İtalya)
Kayıp Cennet..... Milton (İngiltere)
Üç Şehitler Destanı..... Fazıl Hüsnü Dağlarca (Türk)
Çanakkale Şehitlerine..... Mehmet Akif Ersoy (Türk)
Kuva-yı Milliye..... Nazım Hikmet Ran (Türk) (14)

Yapma Destanların Özellikleri

1. Yeni ve yakın çağların edei ürünleridir.
2. Herhangi bir tarih olayının bir ozan tarafından destan kurallarına uygun olarak yazılır.
3. Anonim değildir, bilinen bir sanatçının ortaya koyduğu destanlardır.
4. Sanatsal amaçlı destanlardır.
5. Gerçek olaylar daha fazla ağır basmaktadır. Olağanüstü durumlara az yer verilir.

Yapma Destan ve Doğal Destan Kavramları

Benzerlikleri

1. doğal dilden farklı bir dille oluşurlar
2. olağanüstü nitelikler ve kişiler vardır (mitolojik varlıklar vs...)
3. genellikle konuları kahramanlık, savaş, göçtür...
4. milletlerin tarihinde derin izler bırakan olaylar üzerinde oluşurlar.
5. manzumdurlar
6. devrik cümleler bulunur

Farklılıkları

Yapma destanlarda;

1. söyleyenleri bellidir
2. yakın tarihimizde meydana gelmiş olaylardan ortaya çıkar
3. aşamalardan geçmez...

Doğal destanlarda;

1. söyleyeni belli değildir
2. tarihin bilinmeyen dönemlerinde yaşanan olayları anlatır.
3. çeşitli aşamalardan geçer

DESTANIN BÖLÜMLERİ

Destanlar, oluşum bakımından üç aşamadan(dönemden-safhadan) oluşur:

a) Doğuş Aşaması: Bu aşamada milletin hayatında iz bırakan önemli tarihî ve sosyal olaylar, bu olaylar içinde yüceltilmiş destansı kahramanlar görülür. Zamanla kuşaktan kuşağa aktarılan olaylar değişikliklere uğrar, olağanüstü özellikler kazanır.

b) Yayılma Aşaması: Bu aşamada, söz konusu olay ve kahramanlıklar, sözlü gelenek yoluyla yayılır. Böylece bölgeden bölgeye ve nesilden nesle geçer.

c) **Derleme (yazıya geçirme) Aşaması:** Bu aşamada, sözlü gelenekte yaşayan destanı, güçlü bir şair, bir bütün hâlinde derleyip manzum olarak yazıya geçirir. Çoğu zaman bu destanların kim tarafından derlendiği ve yazıya geçirildiği belli değildir.(15)

DESTANLARIN ÖZELLİKLERİ

1. Destanlar, toplumun ortak görüşlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla yazarı bütün toplum, yani anonimdir.
2. Destanlarda Olağan ve olağanüstü olaylar görülür. Bu nedenle kişiler, olaylar, doğal varlıklar hep gerçek yaşamdaki boyutlarından daha büyük, daha zengindir. Tanrıların olaylara karışması için olaylara doğaüstü yaratıklar da katılır.
3. Destan, seçkin ve soylu kişilerin eylemleri üzerine kurulur (Kral, Han, Hakan...vb.) .Öte yandan hepsinde yarı tanrısal nitelikler taşımaları için olağanüstü özelliklere sahip olan kişilerdir. Epik kahraman, sadece kendi özelliklerini değil daha önce yaşamış tiplerin özelliklerini de taşımaktadır. Bu dönemin kahramanlarında bulunmayan; toplumun beklentisi doğrultu-sundaki özellikler de bu tiplere yüklenmiştir.
4. Destanlar, milli dil ve nazım şekilleriyle söylenir. Manzum olmakla beraber nazım-nesir karışık olan destanlar da vardır. Bazıları, manzum şekilleri unutulmuş günümüze nesir hâlinde ulaşmıştır. Hem mensur hem manzum oldukları için bütün halk yaratıcılığının şekil ve türlerinin karma-şık bir sentezi halindedirler.
5. Zaman bakımından uzun atlamalara rastlanır. Böylece destanlar Oldukça uzun manzumelerden ibarettir. Bir destanın dünyası ortaya çıktığı zaman içinde düşünebilecek her şeyi barındıran bütünsel, çok yönlü bir dünyadır. Hemen bütün destanlarda uzun yolculuklar anlatılır. Özellikle sözlü destanlarda uzun anlatı, betimleme (tanımlama) ve konuşma bölümleri bulunur. Öykü içinde öyküye yer verilmektedir.
6. Destanların konuları, toplum hayatıyla ilgili olmasıyla, tarihî ve sosyal olaylardan doğarlar(savaş, deprem, yangın,göç...vb.). Bu eserlerde genellikle, yiğitlik, aşk, dostluk, ölüm ve yurt sevgisi gibi temalar işlenir. Fakat zamanla asıl anlamını yitirmiş, âşık edebiyatında savaşları, ünlü kişileri, gülünç olayları anlatan eserlere de destan denilmiştir.
7. Gerçi tarihi olayları konu alan tek bir edebi ürün Destan olabilir de,fakat tarihi vesika değildir. Destanlar her zaman tarihî gerçekleri doğru biçimde nakletmezler. Çünkü olaylar olağanüstü etkisi altında kalması nedeniyle gerçek yönlerini azıcık kaybeder. Buna rağmen tarih, etnografya, folklor gibi bilimlerde destanlardaki bilgilerden yararlanabilir.

İKİNCİ BÖLÜM
TÜRK DESTANLARI

Türk Edebiyatında Destan

Türkçede destan, hem (**legende**) hem (**epope**) karşılığıdır. Ayrıca Anadolu'da Türk edebiyatında sosyal, tarihi ve mizahi konularda söylenen ulusal bir nazım şeklinin ve çeşidinin de adı dstandır. Eski Türk destanlarının bugün eli-mizde bulunan parçaları çeşitli kaynaklardan derlenmiştir. Bunlardan bir kısmı, Türk araştırmacılar tarafından, doğrudan doğruya halk dilinde hâlâ yaşayan destan-ların derlenip yazılmasıyla elde edilmiş, bir kısmı ise eski Çin, Arap, İran, Bizans ve Batı kaynaklarında bulunmuştur.(17) Türk edebiyat geleneği içinde “**destan**” terimi birden fazla nazım şekli ve türü için kullanılmış ve kullanılmaktadır. Eski Türk Edebiyatı nazım şekillerinden mesnevilerin bir bölümü ve manzum hikâyeler, Anonim edebiyatta ve Âşık edebiyatında koşma veya mâni dört-lükleri ile yazılan veya söylenen ferdî, sosyal, tarihi, acıklı veya gülünç olayları tahkiye tekniği ile çeşitli üslûplarla aktaran nazım türüne, ve bu yazıda ele alınan kâinatın, insanlığın, milletlerin yaradılışını , gelişimini, hayatta kalma mücadele-lerini ve çeşitli olay ve nesnelere ilgili sebep açıklayan ve Batı Edebiyatında “**epope**” terimiyle anılan eserlerin tamamı da Türk edebiyatı geleneği içinde “**destan**” adı ile anılmaktadır. (18)

Bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi Türk Edebiyatının da ilk örnekleri destanlardır. Destanların Türk kültür tarihi içinde çok önemli bir yeri vardır. Onlar edebî bir ürün olmakla beraber Türk tarihinin ve Türk kültür tarihinin kırık dökük aynalarıdır. Tarihî unsurların yanında milletlerin geçmişteki örf, âdet, gelenek, görenek ve yaşayış tarzlarıyla ilgili olarak belki de hiçbir kaynaktan bulunmayan bilgiler destanlarda yer alır. Bu tür eserler aynı zamanda yazı dilinin önemli belgeleridir. Türkçe'nin tarihî seyrinin araştırılması konusunda çok önemli bilgiler içerir. Genellikle halk ağzından derlenip yazıya geçirildiği için konuşma dilinin özelliklerini çok yönlü aksettiren bu yazılı metinler, tarihî Türkçe açısından âdeta bir hazine durumundadır.(19)

Bir destanın yaratılabilmesi için destanı yaratacak toplumun “**destan devri**” olarak adlandırılabilinecek bir dönemde yaşaması gerekir. Bu dönem mitoloji unsurlarının toplum hayatında etkisini kuvvetle sürdürdüğü, “**alp tipi**”nin toplum hayatını yönlendirdiği bir dönemdir.(20) Türk destanları, kâinatın, insanın, kadının ve erkeğin yaradılışı, Türk milletinin doğuşu, çeşitli Türk devletlerinin kuruluş gelişme, çöküşleri, zafer ve yenilgileri gibi

konularla beraber pek çok sebep açıklayıcı efsaneyi de içinde barındırır.(21) Cihangirlik tutkusu, kuvvet, binicilik ve savaşçılık yanında verdiği sözde durma , acizlere ve mağluplara hoşgörü ile yaklaşma, yardımcı olma Türk destanlarında dile getirilen ortak değer ve kabullerdir.(22)

İlk örneklerinin manzum olduğu kabul edilen Türk destanlarından Kırgız Türkleri arasında yaşayan Manas destanı dışında bütünüyle günümüze gele-bilen örnek bulunmamaktadır.Diğer Türk destanları çeşitli kaynaklarda özet, epizot, hatıra, kısaltılmış seçme metinler halinde bulunmaktadır.(23)

Türk Edebiyatında Destanların Diğer Edebi Türlerle Alakası

Destanlar,incelendiği zaman, türk edebiyatının edebi türlerinden en çok halk hikayesi ve masal türlerine yakınlık göstermektedir. Hatta bazı destanlar, destan kelimesini kullanmaktan daha çok halk hikayesi tabiriyle anılmaktadır (dede korkut gibi) bunun da sebebi, iki türün özelliklerinin oldukça birbirine benzemesinden ileri gelmektedir. Halk hikayesinden başka ve bir edebi tür olan masal, türk edebiyatında bir kaç yönden destanın diğer biçimi olarak görülmektedir. Fakat ikisi de özellikleri bakımından incelendiği zaman, her biri başka bir edebi tür olarak ortaya çıkar. Aşağıda ,destanın bir yandan halk hikayesiyle öte yandan masalla ilişkilerini açıklamaktayız.

Destan İle Halk Hikâyesi

Destan anlatıcısı ozan (akın veya baksı) onu bir kopuz eşliğinde söyler. Bir takım mimik, jest ve taklitlerle anlatımını kuvvetlendirmeye çalışır. Halk hikayelerinde de bu anlatım ananesi devam etmektedir. Fakat bu anlatım ananesinde aşağıdaki farkları görmekteyiz.

Destan İle Halk Hikayesi Arasındaki Farklıklar

1. Destanlar daha çok kahramanlık konusunda yazılmıştır. Tüm milleti ilgilendiren olaylar konu edilir. Halk hikayelerinde kahramanlık konusu çok az işlenmiştir. Halk hikayelerinde ise en çok aşk konusu işlenmiştir.
2. Destanlardaki manzum kısımlar halk hikayelerine göre daha fazladır.
3. Halk hikayelerinde anlatımlar nesirle (düzyazıyla), konuşmalar nazımla (şiirle) ifade edilmiştir. Destanlarda böyle bir gaye yoktur.
4. Destanlar, belli bir daire teşkil ederler. Halk hikâyelerinde bilhassa aşk konulu olanlarda böyle bir daire söz konusu değildir.
5. Hikâyenin kahramanı âşık olur, sevgilisine kavuşmak için maceralara atılır ve kavuşur. Hikâye burada biter. Halbuki, destanlarda durum böyle değildir. Mesela Manas Destanı'nı onun oğlu Semetey ve onun oğlu Seytek devam ettirirler.

Destan İle Halk Hikayesi Arasındaki Benzerlikler

1. Her ikisinde de olağanüstü olaylar vardır.
2. Her ikisi de anonim ve sözlü ürünlerdir .
3. Destanlar ilk başlarda manzum söylenmişlerse de daha sonra manzum mensur karışık söylenmiştir.
4. Her ikisi de bağlama ila ozanlar içinde söylenmiştir.

Destan İle Masal

Olağanüstü olaylarla örülü, olağanüstü varlık ve kişilerin başlarından geçen, zaman ve yer kavramları belli olmayan ilgi çekici edebi metinlere masal denir. Bu tanımla destanın masaldan farkı olmadığı bir mesele karşımıza çıkar, ancak bu sorunun çözümünü aşağıdaki açıklamalarda bulabiliriz.

Destan İle Masal Arasındaki Farklıklar

1. Masal konuları çeşitli olmasına rağmen destan konularında kahramanlığa fazla yer verilir. Umumiyetle milletlerin mazisindeki önemli olaylar ve büyük kahramanlar etrafında destanlar teşekkül eder.
2. Masal hayâl mahsulüdür. Destanlarda ise olağanüstü olaylarla gerçek olaylar birleştirilmiştir.
3. Masal kahramanlarının hayali olmasına karşılık destan kahramanlarını biz tarih sayfalarında bulabiliriz. Oğuz Kağan gibi.
4. Destanlar daha hacimli olurlar. Pek çok olayın anlatıldığı destanların hacimleri de uygun olarak geniş bir yer kaplar.
5. Destanlarda zaman ve mekân kavramı belirlidir. Masalarda ise belli değildir.
6. Destanlar manzum olurlar, masallardaki durum ise tamamıyla tersidir. Masalarda manzum kısımlar yok denecek kadar azdır.
7. Destanların hususî anlatıcıları vardır. Manzumdurlar (zamanla nesir hâline gelmişlerdir) saz eşliğinde söylenirler. Masalların da hususî anlatıcıları vardır, nesir şeklindedirler. Saz eşliğinde söylenmezler.
8. Masalların benzerlerine başka milletlerde de rastlanıldığı halde destanlarda durum farklıdır. Destanlar millidir. Bir millete aittir.
9. Masalarda amaç bir ders vermektir. Destanlardaki amaç ise bir milletin geçmişini anlatmaktır.
10. Masal kısa bir anlatı türüdür.

Destan İle Masal Arasındaki Benzerlikler

1. Her iki türde de olağanüstü kahramanlar ve olaylar vardır.
2. Her ikisi de anonimdir.

3. Asıl kahramanlar ön plandadır. Kahraman; gücü, kuvveti temsil eder, her zaman doğruyu yapar.
4. Destanlarda, masal kahramanı olarak bilinen perilerin yaşayışına benzer bir hayat süren destan kahramanları vardır. Oğuz Destanı'nda Oğuz'un evlendiği kızlar gibi.
5. Her iki türde de benzer motifler vardır. Rüya, aksakallı ihtiyar, kırklar (3- 7 – 40) motifleri gibi benzer motifler vardır.

Türk Destanlarının Tasnifi

Türk destanları hakkında,makale,yorum ve inceleme gibi herhangi bir çalışmaya rastladığımız zaman,tasnif bakımından (islamiyetten önce türk destanları ve islamiyetten sonra türk destanları) başlığı ile iki büyük bölüme ayrılır. Ayrıca türklerin tarih boyunca çeşitli coğrafiyalarda kurdukları devletlerin dönemlerine, ve bu dönemlerde destanların teşekkülüne göre de sınıflandırılabilir.Destanlar ister muhteva ister şekil isterse de yapım bakımın-dan diğer bir tasnif çerçevesinde bulunabilirler.Bu tasnife göre türk destanları, doğal destan ve yapma destan olmak üzere iki gruba ayrılabilir.

1. İslam dininin türkler tarafından kabul olunmasından önceki ve sonraki türk destanlarının tasnifi şöyle olur:

A) İslamiyetten önceki türk destanları

- Yaradılış Destanı
- Alp Er Tunga Destanı
- Şu Destanı
- Oğuz Kağan Destanı
- Attila destanı
- Bozkurt Destanı
- Ergenekon Destanı
- Türeyiş Destanı
- Göç Destanı

B) İslamiyetten sonraki türk destanları

- Saltuk Buğra Han Destanı
- Manas Destanı
- Cengiz-name
- Timur ve Edige Destanları
- Dede korkut destanları
- Seyyid Battal Gazi Destanı
- Danişmend Gazi Destanı
- Köroğlu Destanı
- Genç Osman Destanı(24)

2. Türk boylarının adlarına ve kurdukları devletlerin dönemine göre destanların tasnifi şöyledir:

- **Altay - Yakut Dönemi**(Yaradılış Destanı)
- **Sakalar Dönemi**(Alp Er Tunga Destanı- Şu Destanı)
- **Hun Dönemi**(Oğuz Kağan Destanı- Attila destanı)
- **Gök Türk (Köktürk) Dönemi**(Bozkurt Destanı- Ergenekon Destanı)
- **Uygur Dönemi**(. Türeyiş Destanı- Göç Destanı)
- **Karahanlı Dönemi**(Saltuk Buğra Han Destanı)
- **Kırgızların** (Manas Destanı)
- **Türk-Moğol**(Cengiz-name)
- **Tatar-Kırım**(Timur ve Edige Destanları)
- **Selçuklu-Beylikler dönemi**(Seyyid Battal Gazi Destanı- Danişmend Gazi Destanı)
- **Osmanlı Dönemi**(Koroğlu Destanı-. Genç Osman Destanı)

3. Türk edebiyatının başlangıcı,yazının henüz bulunmadığı bir döneme rastlar. Bu dönemde yazıya geçirilmeyen türk destanlarına doğal destan denir. Ayrıca yakın çağlarda ve belli bir yazar tarafından yazılan destanlara da yapay destan adı verilir. Bu iki grupta destanların tasnifi şöyledir:

A) Doğal Destanlar

- Saka Destanları(Şu Destanı- Alp Er Tunga Destanı)
- Hun Destanları(Oğuz Kağan Destanı- Attila destanı)
- Köktürk (Göktürk) Destanları(Ergenekon Destanı- Bozkurt Destanı)
- Uygur Destanları(Türeyiş Destanı- Göç Destanı)

B) Yapma (Sunî) Destanlar

- Üç Şehitler Destanı(Fazıl Hüsnü Dağlarca)
- Çanakkale Şehitlerine(Mehmet Akif Ersoy)
- Kuva-yı Milliye(Nazım Hikmet Ran)
- Yavuznâme (Yahya Kemal Beyatlı)(25)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Türk Destanlarının Özetleri

Asya kıtasının çeşitli bölgelerinde yaşayan Türk boyları arasında zengin bir destan geleneği vardır. Bilinen Türk destanları arasında en eskisi Yaradılış Des-tanı'dır. Altay Türkleri arasında söylenmektedir. V. Radlov tarafından saptanıp yazıya geçirilmiştir.Saka Destanı, İskit Türkleri'ne aittir.

Bu destan zinciri için-de Alp Er Tunga ve Şu parçaları bulunur. Bunlar Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugati-t-Türk adlı eserinde yer almıştır. Oğuz Kağan Destanı 14'üncü yüzyılda derlenmiş özet nitelikte bir metindir. Oğuz Kağan'ın doğumu ve üstün nitelik-leri, askeri başarıları ve ülkeyi oğulları arasında pay edişini anlatılır. Göktürk Destanları çeşitli parçalardan oluşmuştur. Bozkurt parçasında Göktürkler'in bir boz kurdun soyundan geldikleri, Ergenekon parçasında ise Ergenekon'a sığınmaları, çoğalıp buraya sığınmayınca dağı eriterek dış dünyaya çıkmaları anlatılır. Köroğlu parçasında, göçebe Oğuzlar'ın Horasan ve Hazar'da İranlılarla savaşlarından sözedilir. Manas Destanı'nda Kırgız Türkleri'nin putperest Kalmuk ve Çinliler-'le savaşları vardır. Cengiz Han Destanı, Moğol istilasından sonra Kıpçak bozkırlarında ve eski Uygurların yaşadığı bölgelerdeki olayları anlatır. Timur Destanı, Timur'un savaşları ve kişiliğine yer verir. Danişmend Gazi Destanı'nda Türklerin Anadolu'yu ele geçirmeleri anlatılır. Battal Gazi Destanı'nda da Anadolu'daki Türk-Bizans savaşları yer alır.

Yaradılış Destanı

Destan Hakkında Bilgi

Evrenin yaratılışını, iyilik ve kötülüğün kaynaklarını, evrendeki düzeni konu edinen Yaradılış Destanı, XIX. yüzyılda Prof. W. Radloff tarafından Altay Türkleri arasında derlenmiştir. Yaradılış Destanı, Türkler tarafından kabul edilmiş eski ve yeni dinlerin, özellikle de şamanizmin izlerini taşır. Şamanizm, başta Türkler ve Moğollar olmak üzere, genellikle eski Sibiryaya kavimleri arasın-da ortak bir dindir. Totem dininden sonra Türkler arasında yayılan ilk önemli inanış Şamanizmdir. Bu dine göre, dünyada ölen iyi ruhlar bir kuş kılığına gire-rek iyilik derecelerine göre gökteki ışık âlemine; kötü ruhlar ise kötülüklerinin derecesine göre yer altında karanlıklar âlemine giderler. Yaradılış Destanı, Türk mitolojisi, düşüncesi ve inancı bakımından önemli izler taşır.(26)

Destanın Özeti

Daha hiçbir şey yokken, Tanrı Kayra Han'la(*) uçsuz bucaksız su vardı. Ay, güneş, toprak yoktu. Tanrı Kayra Han'ın canı sıkılıyordu. O, yalnızlık içinde iken su dalgalandı. Ak Ana Akine, Tanrıya "Yarat!" dedi, yine suya gömüldü. Bunun üzerine Kayra Han, kendine benzer bir varlık yaratarak "Kişi" adını verdi. Kayra Han'la Kişi, sonsuz suyun üzerinde iki siyah kaz gibi rahatça uçmaya koyuldu-lar. Ancak Kişi, kendisini yaratandan daha yüksekte uçmak istedi. Ama uçamadı. Suya düştü. Boğulmak üzereyken Tanrı'ya yalvardı. Kayra Han "Yükselt!" emrini veri. Kişi batmaktan ve boğulmaktan kurtuldu.

Tanrı Kayra Han, dünyayı yaratmayı düşündü. Kişi'ye, "Suya dal, toprak çıkar!" emrini verdi. Fakat Kişi bu sefer de kötülükler düşündü. Toprağın bir kısmını ağzında sakladı. Kendine göre bir yer yaratacaktı. Avucundaki toprağı su yüzüne serpince Tanrı, toprağa "Büyü" emrini verdi. Bu toprak dünya oldu. Fakat bu emirle Kişi'nin ağzındaki toprak da büyümeye başladı. Kişi, Tanrı'ya yalvardı. Tanrı "Tükür!" buyurdu. Kişi'nin ağzından dökülen ıslak toprak yeryüzüne serpildi. Yeryüzünde tepelikler oluştu. Buna kızan Tanrı, Kişi'yi kendi aleminden kovdu ve ona Erlik (Şeytan) adını verdi. Yerde dokuz dallı bir ağaç bitti. Tanrı her dalın altında ayrı bir adam yarattı ve "Dokuz millet olsun!" dedi. Erlik bu insanları kışkırdı. Onları kötülüğe sürükledi. Erlik yeniden lanetlendi. Toprak altındaki karanlıklar aleminin üçüncü katına sürüldü. Tanrı kendisi için de göğün on yedinci katında bir nûr alemi yaratarak oraya çekildi. İnsanların büsbütün başıboş kalmaması için onlara da Gök Oğul'u (Maytere) gönderdi. Erlik, Kayra Han'ın katına çıkmak istedi. Gök Oğul'u, Tanrı'ya bunun için yalvarmaya razı etti. İzni koparan Erlik, kendisi için gökler yaptı. Kendisine bağlı olanların oluşturduğu kötü ruhlarla birlikte, gökle yer arasındaki dünyada yaşayan insanlardan daha iyi bir hayat sürüyordu. Bu durum Kayra Han'ın canını sıktı. Erlik'in dünyasını yıkmak için kahraman Mandişere'yi gönderdi. O, güçlü mızrağıyla vurarak korkunç şimşek ve gökgürültüleri arasında bu dünyayı parça parça etti. Bu parçalar, insanlar için yaratılan ilk dünyanın üzerine düştü. Eski düz dünya engebeli bir hal aldı. Tanrı, Erlik'i yeniden cezalandırdı. Onu yerin en alt katına sürdü. Dünyanın sonuna kadar orada kalmasını emretti. Göğün on yedinci katında kendisi, yedinci katında Gün Ana, altıncı katında Ay Ana oturmaktadır. (27)

Alp Er Tunga Destanı

Destan Hakkında Bilgi

Türklerin, Yaradılış Destanından sonra bilinen en eski destanı Alp Er Tunga Destanıdır. Alp Er Tunga M.Ö. VII. yüzyılda yaşamış bir Saka hükümdarıdır. Türk-İran savaşlarında ün kazanmış İran hükümdarı Keyhüsrev'e yenilerek öldü-rülmüştür. Milattan önceki Türk-İran savaşlarını anlatan bu destanın hacimli ve zengin parçaları Firdevsi'nin Şahnâme'sinde bulunmaktadır. Alp Er Tunga'nın, o zamanki bir düşman destanında bu ölçüde yer alışı, onun İranlıların hayatında derin izler bırakmış olduğunu gösterir. XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut tarafından yazılan Divânü Lûgati't-Türk'te, büyük Saka hükümdarının yeri geldikçe anıldığı görülür. Alp Er Tunga'nın ölümü konusunda söylenmiş bir sagu (ağıt, mersiye) da Kaşgarlı Mahmud tarafından yazıya geçirilmiştir. Bu ağıtın Alp Er Tunga Destanı'nın son bölümüne ait bir parça olması olasıdır. (28)

Destanın Konusu

İran ülkesinde birçok padişahlık bulunuyordu. Bunlardan biri de Kâbil Pa-dişahlığı idi ve başında da Zal adlı biri vardı. Kabil padişahı Zal, Alp Er Tunga-'nın elinde esir olan İran hükümdarını kurtarmak için Turan ülkesine yürüdü. Alp Er Tunga'yı yendi ama hükümdarını kurtaramadı. Zaman geçti. İran ülke-sine hükümdar olan Zev de öldü. Bunu fırsat bilen Alp Er Tunga İran'a bir daha savaş açtı. O zamana kadar Zal da yaşlanmıştı. Kendi yerine, Alp Er Tunga'ya karşı oğlu Rüstem'i yolladı. Halen, Anadolu'da da Zaloğlu Rüstem adıyla meş-hur olan halk kitaplarında Zaloğlu Rüstem ile Arap Üzengi Cengi diye hikaye-leri anlatılan bu ünlü İran kahramanı ile Alp Er Tunga arasında sayısız savaşlar oldu. Savaşların çoğunu Rüstem, bir kısmını da Alp Er Tunga kazandı. Bu savaş-lar devam ederken İran'ın hükümdarı bulunan Keykavus, oğlu Siyavüş'ü ve Zal-oğlu Rüstem'i gücendirmişti. Bunun üzerine şehzade Siyavüş kaçıp Alp Er Tun-ga'ya sığındı. Orada uzun zaman kaldı, hatta Türk yiğitlerinden birinin kızıyla evlendi, Keyhüsrev adını verdiği bir de oğlu oldu. Keyhüsrev büyüyünce, İranlı-lar onu kaçırıp hükümdar yaptılar. Keyhüsrev Zaloğlu Rüstem'i hoş tutup gönlü-nü aldı ve Alp Er Tunga'nın üzerine gönderdi. Yine bir çok savaşlar oldu. Çoğun-da Alp Er Tunga yenildi. Sonunda Alp Er Tunga iyici yoruldu, ordusu dağıldı, askeri kalmadı. Tek başına dağlara çekilip bir mağarada kendi halinde yaşadı. Ancak bir gün izini bulan İran askerleri onu öldürdüler.

Şu Destanı

Destan Hakkında Bilgi

Destana kahraman olarak adını veren Şu, M.Ö. IV. yüzyılda yaşamış bir Türk hükümdarıdır. Onun yaşamı ve yaşadıkları etrafında söylenen ve Make-donyalı Büyük İskender'in Türk illerine yürüyüşü ile birleştirilen bu destan, Türkler arasında XI. yüzyıla kadar yaşamış ve bu yüzyılda Kaşgarlı Mahmud tarafından kayda geçirilmiştir. Kaşgarlı Mahmud, "Türkmen" maddesinde, sözcüğü açıkladıktan sonra:

"Bunlara Türkmen denilmesinde bir hikaye vardır, şöyledir" diyerek destanın konusunu düzyazı olarak kendi anlatımı ile Divânü Lûgati't-Türk adlı eserine aktarmıştır. (29)

Destanın Konusu

İskender Büyük, Semerkand'ı geçip de Türk yurduna yöneldiği zaman Türklerin hükümdarı Şu idi. Şu, genç bir hükümdardı, elinde büyük ve kuvvet-li bir ordu vardı. Balasagun yakınındaki Şu kalesini bu hakan

yaptırmıştı. Her gün, Balasagun'daki sarayının önünde ordu beyleri için 360 nöbet davulu vurulurdu. O zaman bu hükümdara diyorlar ki:

- İskender yaklaştı. Ne emredersin? Onunla savaşalım mı? Bize buyruğun nedir?

Daha önce, Hucend ırmağı kıyılarına 40 kumandan gönderen Şu'nun gönlü rahattı. Bu 40 kişi kimseye görünmeden gittiklerinden ordunun bundan haberi yoktu. Bunlar, karakolda geceleyecek ve İskender'in yaklaştığını haber ve-receklerdi. Hakanın gümüşten bir havuzu vardı. Bu havuzu her yere taşıtır, seferlerde bile yanında bulundururdu. Konakladığı yerlerde içine su doldurur, suya kazlar, ördekler salar, yüzdürürdü. Kendisine "Bize buyruğun nedir? ne yapalım? Savaşalım mı?" denildiği zaman o, bu havuzu göstermiş: - Şu kazlara, ördeklere bakın! Nasıl suya dalıyorlar, demişti.

Bu söz, orada bulunanların yüreğine ateş düşürdü. Sandılar ki, hükümdar savaşmak veya bir yere çekilmek için hazırlıklı değildir. İskender, Hucend suyunu geçince, gönderilen adamlar hızla gelip Şu'ya haber verdiler. Vakit gece yarısı idi. Hükümdar göç davulunu çaldırıp doğuya doğru yürüdü. Önce-den hazırlıklı görünmeyen Hakan'ın ansızın yürüyüşü halkı şaşırttı. Halkın içine ürküntü düştü. Binecek hayvan bulanlar kendilerini bu hayvanın sırtına bırakıp hükümdarın arkasından gittiler. Herkes birbirinin hayvanını almıştı. Sabah olunca, ordugah düz bir ovaya dönmüştü. O çağlarda Türk illerinde Taraz, İsbicab, Balasagun ve benzeri şehirler kurulmamıştı. Halk çadırlarda yaşardı. Hakan, ordusu ile savuşup gittikten sonra, orada çoluk çocuklarıyla 22 kişi kalmıştı. Bunlar geceleyin hayvanlarını bulamadıkları için gidememişler-di. Bunlar Kınık, Salgur ve başkalarıydılar (ki Oğuz boyları bu kalanlardan doğmuştu). Bu 22 kişi yayan olarak gitmek veya oldukları yerde kalmak için düşünürlerken, yanlarına iki kişi daha geldi. 24 oldular. Bunlar, ağırlıklarını sırtlarına yüklemişler, aileleriyle birlikte gelmişlerdi.

Yük taşımaktan yorulmuş, terlemişlerdi. İlk 22 kişi, yeni gelen iki kişi ile görüşüp tanıştılar. Onlara, dediler ki:

- Erler, İskender gelip geçici adamdır. Bir yerde durmaz. Nasıl olsa buradan gider. Biz de yurdumuzda kalırız. Ve o iki kişiye "durun, kalın, eğlenin" anlamında şu sözü söylediler:

- Kalaç!...

Sonra bu iki kişi ile çocukları Kalaç diye anıldılar; iki kabile Kalaçların kökü oldular. Nihayet İskender geldi. O 22 kişiyi gördü. Baktı ki bunlar uzun saçlı insanlardır, üzerlerinde Türk alametleri var, hiç kimseye sormadan bunlar için: "Türk manend" Türke benziyor, dedi. Bu söz de o adamlara ad oldu. 24 kabile olan Türmenler bu ismi taşıdılar, Türkmen diye anıldılar. Bununla beraber, adı Kalaç olan iki aile, onlardan ayrıldıkları için tam Türkmen sayılmazlar. Hakan Şu'ya gelince, o, ordusuyla birlikte Çin tarafına geçti.

İskender, arkasından yürüdü.Çin'e yani Uygur iline yaklaştıkları zaman Şu, İskender'le vuruşmak için bir bölük asker yolladı. İskender de bir öncü kuvveti gönder-mişti. Türkler, İskender'in öncülerini, bir gece baskınında bozguna uğrattılar. Bir Türk, bir İskender askerini kılıçla ikiye böldü. Ölü, beline altın dolu bir kemer bağlamıştı. Bu kemer parçalandı. Kana bulanmış altınlar yere dökül-dü.Ertesi gün Türkler, kanlı altınları gördüler. Birbirlerine "Altın kan!" dedi-ler. Bu sözler, o çevrede bulunan bir dağın adı oldu. Bugün oraya Altun Han deniliyor. Sonra, İskender Türk hakaniyla barıştı. Hatta Uygurlar için şehirler yaptı ve bir zaman kaldıktan sonra geriye döndü. O zaman Şu, Balasagun'a gelip şimdi Şu ismiyle anılan şehri yaptırdı. Oraya öyle tılsım koydu ki, bu-gün hâlâ leylekler bu şehre kadar gelir; fakat şehri aşip da daha ileri gidemez-ler.(30)

Oğuz Kağan Destanı

Destan Hakkında Bilgi

M.Ö. II. yüzyılda doğduğu anlaşılan Oğuz Destanı, ancak XIII. yüzyılda yazıya geçirilebilmiştir.Oğuz Kağan Destanının bugün bilinen tek bir yazma nüshası vardır. Paris Ulusal Kitaplığının Türkçe Yazmalar bölümünde 1001 numarada kayıtlı olan bu destan, Uygur harfleri ile yazılmıştır. Oğuz Destanı-'nın Paris nüshası diye bilinen bu metni ilkin Türkolog W. Radloff, Kutadgu Bilig ile birlikte (1891) yayımladı. Destan daha sonra W. Bang ve G. R. Rah-meti tarafından 1932'de önce Almanca olarak, daha sonra da 1936'da Oğuz Kağan Destanı adıyla Türkçe olarak yayınlanmıştır.Bu destanda Oğuz, doğuş-tan güzel olan, doğduktan kırk gün sonra büyüyüp gelişen, halka eziyet eden canavarı öldüren, büyüyünce yeryüzünün dört bir yanına elçiler gönderip O ülkeleri bayrağı altına alan, yaşlanınca yurdunu altı oğlu arasında paylaştıran bir Türk hükümdarı ve kahramanıdır. Destan, Oğuz Kağan'ın yaşamı ve yaşa-dıkları etrafında örgülenmiştir. Bu destanda, destan kahramanı Oğuz'un ger-çekte, Türk-Hun hükümdarı Mete olduğu söylenmektedir. Gerçekten de Mete-'nin tarihi kişiliği ile destan kahramanı Oğuz'un serüvenleri arasında büyük bir benzerlik vardır.Oğuz Kağan Destanının dört ayrı şekli bilinmektedir. Bunlar-dan birincisi, yukarıda andığımız Paris Ulusal Kitaplığı'ndaki Uygurca yazıl-mış nüshadır. İkinci şekil, Reşideddin'in Câmi'ü't-Tevârih kitabının ikinci cildindeki "Tarih-i Oğuzân ve Türkân" kısmındaki metindir. Üçüncüsü, Uzun-köprü'de ele geçen Çağatayca yazılmış metindir ki H. Namık Orkun'un Oğuz-lara Dair (Ankara, 1935) adlı yapıtıdır. Dördüncüsü,Ebulgâzi Bahâdır Han'ın Şecere-i Terâkime'sindeki anlatma parçadır.(31)

Destanının Özeti

Günlerden bir gün Ay Kağan'ın gözü parladı. Doğum ağrıları başladı ve bir erkek çocuk doğurdu. Bu çocuğun yüzü gök, ağzı ateş gibi kızıl, gözleri elâ, saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Doğan çocuğa Oğuz adı verildi. Bu çocuk anasının göğsünden bir kere süt emdi, bir daha emmedi.

Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı. Kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı. Ayakları öküz ayağı gibi, beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. At sürüleri güder, ata biner ve avavlardı. O çağda, orada büyük bir orman vardı. Gürül gürül akan derelerin, soğuk ırmakların çağıltısı duyulurdu bu ormanda. Bu ormanın içinde büyük bir canavar olmasa, o çevrede yaşamak güzeldi. Yaman bir canavardı. At sürülerini ve halkı yerd. Oğuz Kağan gözü pek ve yiğit bir kişi idi. Bu canavarı avlamak istedi. Günlerden bir gün kargı, yay, ok, kılıç ve kalkanla ava gitti. Ormanda bir geyik ele geçirdi, onu söğüt dalı ile bir ağaca bağladı ve oradan uzaklaştı. Tan ağarırken gelip gördü ki canavar geyiği yemiş. Sonra Oğuz Kağan bir ayı tuttu, onu altın kuşağı ile ağaca bağladı gitti. Tan ağarır-ken geldiği zaman canavarın ayıyı da yiyip gittiğini anladı. Bu kez o ağacın dibinde kendisi durdu. Canavar geldi ve başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz kargı ile canavarı öldürdü. Kılıcı ile başını kesti, alıp gitti. Yine geldiği zaman bir ala doğanın, canavarın bağırsaklarını yediğini gördü. Yay ve okla ala doğanı öldürdü, başını kesti. "Canavar geyiği ve ayıyı yedi. Demir olduğu için kargım onu öldürdü. Canavarın bağırsaklarını ala doğan yedi. Bakır oldu-ğundan yayım ve okum onu öldürdü." diyip oradan uzaklaştı.

Yine günlerden bir gün Oğuz Kağan bir yerde Tanrıya yalvarmakta idi. Karanlık bastı gökten bir ışık indi. Güneşten ve aydan daha parlaktı. Oğuz Kağan oraya yürüdü ve gördü ki o ışığın içinde yalnız oturan bir kız vardı. Başında teli ve parlak bir beni vardı, kutup yıldızı gibi idi. O kız öyle güzeldi ki, gülse Gök Tanrı gülüyor, ağlasa, Gök Tanrı ağlıyordu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti; sevdi ve aldı. Günlerden ve gecelerden sonra kız, üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gün, ikincisine Ay, üçüncüsüne Yıldız adını koy-dular. Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Göl ortasında ağacın kabuğunda yal-nız başına outran çok güzel bir kız gördü. Gözleri gökten daha uçuk mavi, saç-ları ırmak gibi dalgalı, dişleri inci gibi beyaz idi... Oğuz Kağan onu görünce aklı başından gitti; sevdi ve aldı. Günlerden ve gecelerden sonra kız, üç erkek çocuk doğurdu. Birincisine Gök, ikincisine Dağ, üçüncüsüne Deniz adını koy-dular. Bundan sonra Oğuz Kağan büyük bir şölen verdi. Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü yemekler, türlü şaraplar, tatlılar ve kıımızlar yediler içtiler. Şöleden sonra Oğuz Kağan beylere buyruk verdi:

*Ben sizlere oldum kağan
Alalım yay ile kalkan
Nişan olsun bize uğur
Bozkurt olsun savaş parolası
Demir kargı olsun orman,
Av yerinde yürüsün kulan
Daha deniz, daha nehir
Güneş bayrak, gök çadır.*

Ondan sonra Oğuz Kağan dört yana buyruklar yolladı, bildiriler yazdı ve elçilere verip gönderdi. Bu bildirimlerde şöyle yazılıydı: "Ben Uygurlar'ın kağanıyım ve yeryüzünün dört köşesinin kağanı olsam gerektir. Sizden itaat dilerim". Yine o zamanlarda sağ yanda Altun Kağan adında bir kağan vardı. Bu Altun Kağan Oğuz Kağan'a itaat etti. Sol yanda Urum Kağan vardı. Askerleri ve şehirleri çoktu. İtaat etmedi. Oğuz Kağan gazaba gelerek onun üzerine yürümek istedi, bayrağını açarak askeriyle ona karşı yürüdü. Kırk gün sonra Buz Dağ adında bir dağın eteğine geldi. Çadırını kur-durdu ve sessizce uyudu. Tan ağarınca Oğuz Kağan'ın çadırına güneş gibi bir ışık girdi. O ışıktan gök tüylü ve gök yelesi büyük bir erkek kurt çıktı. Bu kurt, Oğuz Kağan'a hitap etti ve: "Ey Oğuz, sen Urum üzerine yürümek istiyor-sun; ey Oğuz, ben senin önünde yürümek istiyorum" dedi. Gök tüylü ve gök yelesi bu büyük erkek kurt bir kaç gün sonra durdu. Burada İtil Müren adında bir deniz vardı. Burada savaş başladı. Boğuşma ve vuruşma öyle yaman oldu ki, İtil Mürenin suyu baştan başa kıpkırmızı oldu. Oğuz Kağan yendi ve Urum Kağan kaçtı. Sonra Oğuz Kağan askerleriyle İtil adındaki ırmağa geldi. İtil büyük bir ırmaktır. Oğuz Kağan onu gördü ve: "İtilin suyunu nasıl geçeriz?" dedi. Askerler arasında iyi bir bey vardı. Onun adı Uluğ Ordu Bey idi. O akıllı bir erdi. Gördü ki, bu yerde pek çok dal ve pek çok ağaç var. O ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, suyu geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve "sen burada bey ol, senin adın Kıpçak Bey olsun" dedi. Yine ilerlediler. Oğuz Kağan yine önünde gök tüylü, gök yelesi kurtla birlikte Hint, Tangut ve Suriye taraflarına yürüdü. Pek çok vuruşmadan ve pek çok çarpışmadan sonra onları aldı ve kendi yurduna kattı. Yine söylenmeden kalmasın ve belli olsun ki, Oğuz Kağan'ın yanında ak sakallı, kır saçlı, tecrübeli bir ihtiyar vardı. O, anlayışlı ve asil bir adamdı. Oğuz Kağan'ın nazırı idi. Adı Uluğ Türk idi. Günlerden bir gün uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu altın yay gün doğusuna üç ok da şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: "Ey kağanım, senin ömrün hoş olsun; ey kağanım, senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın!"

Oğuz Kağan, Uluğ Türk'ün sözünü beğendi, onun öğüdünü dinledi. Sabah olunca büyük ve küçük oğullarını çağırttı ve: "Benim gönlüm avlanmak isti-yor. İhtiyar olduğum için benim artık cesaretim yoktur; Gün, Ay ve Yıldız doğu tarafına siz gidin; Gök, Dağ ve Deniz sizler de batı tarafına gidin" dedi. Doğuya gidenler yolda bir altın yay buldular. Batıya gidenler de üç gümüş ok buldular. Bunları getirip babalarına verdiler. Oğuz Kağan yayı üçe böldü ve "Ey büyük oğullarım yay sizlerin olsun, yay gibi okları göğe kadar atın." dedi. Okları da üçe üleştirerek "Ey küçük oğullarım oklar sizlerin olsun. Yay oku attı, sizler de ok gibi olun." dedi. Ondan sonra Oğuz Kağan büyük kurultayı topladı. Halkını çağırttı. Yurdunu "Boz Oklar" ve "Üç Oklar" diye anılan oğulları arasında paylaştırdı ve dedi ki:

*Ey oğullarım, ben çok aştım;
Çok vuruşmalar gördüm;
Çok kargı ve çok ok attım;
Atla çok yürüdüm;
Düşmanları ağılattım;
Dostlarımı güldürdüm.
Ben Gök Tanrıya (borcumu) ödedim.
Şimdi yurdumu size veriyorum.(32)*

Ergenekon Destanı

Destan Hakkında Bilgi

Destan, adını Türklerin yüzyıllarca çift sürerek, avlanarak, maden işle-yerek çoğalıp yaşadıkları, etrafi aşılmaz dağlarla çevrili, kutsal bir yer olan Ergenekon'dan almaktadır. Ergenekon Destanı, önce XIII. asır Moğol tarihçisi Reşidüddin tarafından yazıya geçirilmiştir. Yazarın Câmî'ü't-Tevarih, Reşi-diddin Tarihi de denilir, kitabına kaydettiği bu rivayet, Fars diliyle yazılıdır. Yazarın bu anlatıları halk arasından derlemiş ya da Türk-Moğol halk ozan-larından dinlemiş olması olasıdır. Ergenekon Destanı, daha sonra XVII. Yüz-yılda, Hıyve Hanı Ebulgazi Bahadır Han tarafından yazılmış olan Şecere-i Türk adlı eserde de kaydedilmiştir. Ergenekon Destanı'nın en önemli niteliği ve diğer destanlardan ayrılan yanı, kolektif bir kahraman eksenine oturtulmuş olmasıdır. Destanda adı geçen Kayan, bir şahıs değil, ünlü Kayıhanlı kabile-sidir. Tukuz ise Göktürkler'in tarihinde önemli yeri olan Dokuz Oğuz'ların adıdır. Ergenekon Destanında bir diğer önemli unsur, tarihsel olaylarla örtüş-mesidir. Gerek destanda ana tema olarak önemli bir yer tutan demircilik, gerekse Ergenekon adının yakıştırıldığı coğrafi mekan, Hun birliğinin dağıl- dıktan sonra, Göktürkler'in Altay Dağları çevresine çekilip demircilik yaparak yaşadıkları yerlerle paralellik göstermektedir.(33)

Destanının Özeti

Gene bir gün Gök Türkler Tatarların baskınına uğradı. Sağ kalanların tümü tutsak oldu. Sadece İl Han'ın küçük oğlu Kayan ile kardeşinin oğlu Nüküz karıları ile birlikte Tatarların elinden kaçabildiler. Bunlar eski yurtlarına gelip bir çok at, deve, keçi ve koyun aldılar. Fakat çevre hep düşman olduğundan orada kalamazlardı. Kimsenin bilmediği ıssız bir yere çekilmeye karar verdiler. Götürebildikleri mallarını alıp sarp dağlara doğru yürüdüler. Böylece dağa çıktılar. Bir gün bir sarp dağın tepesinde, sarp kayalar arasında, geldikleri yoldan başka yolu olmayan bir yere rasladılar. Geldikleri yol ise bir yüklü hayvanın bile geçemeyeceği kadar dardı. Bu yoldan giderek çevresi yüksek, aşılmaz, geçit vermez dağlarla çevrili geniş bir düzlüğe rastladılar. Bu ülkede akarsular, türlü otlar, meyve veren ağaçlar çok çok idi. Kışın hayvanların etini yiyerek, yazın sütünü içerek geçindiler, yünlerinden, derilerinden giysiler yaptılar. Buraya "Ergenekon" adını verdiler. Kayan ve Nüküz'ün ço-cukları burada çoğaldı. Dört yüz yıldan fazla oturdular. Bir çok oymaklara ayrıldılar. Bir gün geldi ki artık Ergenekon'a sığmaz oldular. Toplanıp konuştular.

Büyükler:

– Atalarımızdan işitmişiz ki, Ergenekon dışında geniş yerler, güzel yurtlar varmış. Önceleri bizim yurdumuz o yerlermiş. Düşmanlar soyumuzu kırıp yurdumuzu almışlar. Artık çoğaldık, güçlendik. Düşman korkumuz kalmadı. Öyle ise niçin dağa kapanıp kalalım? Dağlar arasından yol bulup dışarıya çıkalım. Gidip yurdumuza yerleşelim. Kim karşı koyarsa savaşalım, her kim bize dost olursa onunla hoşça geçinelim, dediler. Böyle konuşup karar verilince Ergenekon'dan çıkmak için bir yol aramağa başladılar, bulamadılar. O zaman bir demirci dedi ki:

- Bu dağda bir demir madeni var. Yalın kata benzer. Madenin demirini eritsek bir yol açılabilir. Gidip o kayayı gördüler. Demircinin sözünü doğru buldular. Halkı odun, kömür toplamaya saldılar. Sonra kayanın altına, üstüne, yanlarına bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Yetmiş tulumdan körük yaptılar. Ateşi körüklediler. Kaya erimeye başladı. Yüklü bir devenin geçebileceği kadar yol açıldı. O kutsal yılın, kutsal ayının kutsal gününün, kutsal saatinde Göktürkler, Ergenekon'dan çıktılar. O günü, o ayı ve o saati iyi bellediler. Çıkarken onları yöneten demirci başbuğun adı "Börte Çene" yani Bozkurt idi. Börte Çene Ergenekondan çıktıktan sonra bütün illere elçiler gönderdi ve çıkıp geldiklerini bildirdi. Ondan sonra her yıl, o günde, o saatte bayram yaparlar. Başta kağan olmak üzere bütün kumandanlar ve ileri gelenler örsün üstüne bir demir parçasını koyup döğerler. Bu yıldönümü böylece töre kılındı. (34)

Bozkurt Destanı

Göktürkler'in bir düşman baskısıyla kırıldıktan sonra, baskında sağ kalan tek gençle bir dişi bozkurttan yeniden türediklerini anlatır. Türkler Batı Denizi kıyılarında otururken bir düşman baskınına uğradılar. Bütün Türkler kılıçtan geçirildi. Yok oldu. Ölüler arasında yaralı bir genç kalmıştı, düşmanlar onu da bulup kollarını, bacaklarını kestiler. Fakat genç ölmemişti. Öyle bırakıp gitmişlerdi. Bir dişi bozkurt gelip gencin yaralarını iyileştirdi, onu sütü ile besledi, kurtardı. Sonra düşmanlar geri dönüp bu genci öldürmek istediler. Kurt, yiğidi kaçırdı, kimsenin bulamayacağı bir mağaraya götürdü. O mağarada yaşadılar. On erkek çocukları oldu. Çocuklar büyüyüp evlendiler. Her birinden bir boy türedi. Bunlardan biri Aşine boyu idi. Aşine, bütün kardeşlerinin en akıllısı olduğu için Türkler'e hükümdar oldu. Soyunu unutmadığını göstermek için de çadırının kapısının önüne, üzerinde kurt başı bulunan bir bayrak dikti.(35)

Türeyiş Destanı

Uygur Türklerinin yaratmış olduğu bu destan, Göktürklerin Bozkurt destanı ile ortak unsurlar taşımaktadır. Birçok Türk destanında ortak motif olarak görülen bozkurt motifi, Türeyiş Destanında da soyun başlangıcı olarak tanrısal güce bağlanmaktadır. Destanda, eski Hun hükümdarlarından birinin çok güzel iki kızı olması; bu güzelliklerinden dolayı ancak tanrılarla evlen-dirilecekleri inancı; hükümdarın, kızlarını insanlardan uzak tutmak amacıyla ülkenin kuzey taraflarında yaptırdığı yüksek bir kuleye bırakması; tanrının bozkurt şeklinde gelip bu kızlarla evlenmesi anlatılır. Bozkurt şeklindeki tanrının bu kızlarla evlenmesinden doğan Dokuz Oğuz- On Uygur çocuğun sesi bozkurt sesine benzer, bu çocuklar bozkurt ruhu taşıyarak çoğalırlar.(36)

Göç Destanı

Bir Uygur destanı olan Göç Destanının, Türeyiş destanının devamı niteliğinde olduğu sanılmaktadır. Göç Destanının Çin ve İran kaynaklarındaki kayıtlarına göre iki ayrı şekli olduğu bilinmekte ise de, aslında bu iki ayrı söylenti birbirinin tamamlayıcısı gibidir. Destanda, hakanın Çinlilerle yapılan savaflara bir son vermek için oğlu Gali Tigin'e bir Çin prensesi alması ve buna karşılık Kutul Dağını vermesi; yurttaki birliği sağlayan tılsımlar bozulunca Uygurların nasıl ızdırap çektikleri; sonunda kendilerine yiyecek vermeyen bu yurdu bırakarak güneybatıya doğru göçleri anlatılıyor.(37)

Saltuk Buğra Han Destanı

940'lı yıllarda, Karahanlılar'ın ilk müslüman Türk devleti olmalarına paralel, Karahanlı hükümdarı Saltuk Buğra Han'ın çeşitli illerdeki insanları müslümanlığa çağırmasını, inanmayanlara keramet göstermesini, savaşlarda ağzından ateşler saçarak imansızları yaktığı anlatılır. Saltuk Buğra Han etrafında destanlaştırılan bu anlatım, bugün Kaşgar yakınlarındaki Artuç kasabasında bulunan mezarına, "ziyaretgah" olarak gösterilen ilginin kaynağıdır. Saltuk Buğra Han Destanı, Tezkire-i Buğra Han adlı bir yapıtta kayıtlıdır. Bu yapıtın çeşitli el yazmaları vardır. (38)

Manas Destanı

En yerleşik yargıya göre Manas Destanının asıl kaynağı; Mani dinine mensup olan Karahitaylarla Müslüman olan Karahanlılar arasında, XII. yüzyıl başlarında meydana gelen siyasi ve askeri mücadeleler sırasında Kırgızların yaşadıkları olaylardır. Bazı kaynaklar XVI. yüzyılda yaşamış Manas adlı bir tarihi kişilikten söz ederken, bazı araştırmacılar da Manas destanındaki olayların XVIII. yüzyılın ortalarına değin uzandığı görüşünü ileri sürmektedirler. Kırgız Türkleri arasında geniş bir kahramanlık destanı olan Manas Destanı, Müslüman Kırgızlarla Putperest Kalmuklar arasındaki mücadeleleri anlatır. Destan üç bölümden oluşmaktadır. Bunlar; Manas, oğlu Semetey ve torunu Seytek ile ilgili bölümlerdir. Destanın derlenen en hacimli şekli Sayakbay Karalayev'in Manas-Semetey-Seytek üçlemesi olup 500.000 dizedir. Manas destanında kahramanlık konusu geniş bir yer tutar. Nogay boyundan çıkan Manas, yalnız kendi yerini, kendi boyunun özgürlüğünü, Kalmuk baskıncılarından korumak-la kalmaz, parçalanan bütün Kırgız halkını birleştirip onların özgürlüğü ve eşitliği için çalışan bir bahadır olur. Onun adıyla bütün halkın birliği, iradesi, gücü birleştirilip dile getirilir. (39)

Cengiz-nâme

Ortaasya'da yaşayan Türk boyları arasında XIII. yüzyılda doğup gelişmiş-tir. Cengiznâme Moğol hükümdarı Cengiz'in hayatı, kişiliği ve fetihleri ile ilgili olarak Cengiz'in oğulları tarafından idare edilen Türkler tarafından meydana getirilmiştir. Orta Asya'da yaşayan Türkler özellikle de Başkurd, Kazak ve Kırgız Türkleri, Cengiz destanını çok severek günümüze kadar yaşatmışlardır. Cengiz-nâme'de, Cengiz bir Türk kahramanı olarak kabul edilmekte ve hikâye Türk tarihi gibi anlatılmaktadır. Cengiz, Uygur Türeyiş destanının kahramanları gibi gün ışığı ile Kurt-Tanrı'nın çocuğu olarak doğar. Cengiz-nâme, Moğol Hanlarının destanî tarihi olarak kabul edildiğinden tarih araştırmacılarının da dikkatini çekmiştir. XVII. yüzyılda Orta Asya Türkçesinin değerli yazarı Ebü'l Gâzi Bahadır Han, "şecere-i

Kirkuk University Journal- Humanity Studies

Türk" adlı eserinde "Cengiz-Nâme"nin 17 varyantını tesbit ettiğini söylemektedir. Bu bilgi, bu destanın, Orta Asya'daki Türkler arasındaki yaygınlığını göstermektedir. Cengiz-Nâme batıda yaşayan Türkler'in hafıza ve gönüllerinde yer almamıştır. "Cengiz-Nâme"nin Orta Asya Türkleri arasında bir diğer adı da " Dâstân-ı Nesl-i Cengiz Han"dır.(40)

Edige

Bu destanda XIII yüzyılda Hazar denizi kıyısında kurulan Altınordu Hanlığının XV. yüzyılda Timurlular tarafından yıkılışı anlatılmaktadır. Destanın adı, Altınordu Hanı ve bu destanın kahramanı Edige Mirza Bahadır'a atfen verilmiştir. Edige Mirza Bahadır'ın devletini ayakta tutabilmek için yaptığı büyük mücadeleler, ölümünden sonra XV. yüzyılda destan haline getirilmiştir. 1820' yılından itibaren yazıya geçirilen Edige destanının Kazak-Kırgız, Kırım, Türkmen, Kara Kalpak, Başkırt olmak üzere altı rivâyeti tesbit edilmiştir.(41)

Battal-Nâme

Bu destanın kahramanı Türkler arasında Battal Gâzi adıyla benimsenmiş bir Arap savaşçısıdır. Asıl destan, VIII. yüzyılda, Emevî'lerin hıristiyanlarla yaptıkları savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiş Abdullah isimli bir kişiyle ilgili olarak doğmuştur. Battal arapça kahraman demektir, Battal Gâzi, Arap kahramanına verilen unvanlardır. Türklerin müslüman olmalarından sonra Battal Gâzi destan tipi Türkleştirilmiş önceki destan epizotlarıyla zenginleştirilmiş ve anlatım geleneği içine alınmıştır. XII ve XIII yüzyıllarda Battal-Nâme adı ile ve nesir biçimi yazıya geçirilmiştir. Hikâyeci âşıkların repertuarlarında da yer almıştır. Seyyid Battal adıyla da anılan bu kahraman hem çok bilgili, çok dindar ve cömerttir. Müslümünluğu yaymak için yaptığı mücadelelerde insanların yanında büyücü, cadı ve dev gibi olağanüstü güçlerle de savaşır. " Aşkar Devzâde" isimli atı da kendisi gibi kahramandır. Arap, Fars ve Türklerin X-XX. yüzyıllar arasında oluşturdukları ortak islâm kültür dâiresinin ürünlerinden biri olmakla beraber Orta Asya'da yaşayan Türk guruplar arasına da yayılarak Türk kabul ve değerleriyle kaynaşmıştır.(42)

Dânişmendnâme

Anadolunun fethini ve bu mücadelenin kahramanlarını anlatan, XI. yüzyılda sözlü olarak şekillenen XII. yüzyılda yazıya geçirilen islâmî Türk destanlarından. Danişmendnâme'de hikâyeye edilen olayların tarihi gerçeklere uygunluğu, kahramanlarının yaşamış Türk beyleri olmalarından, Anadolu coğrafyasının gerçek isimleriyle anılmasından dolayı uzun süre tarih kitabı olarak nitelendirilmiştir. (43)

Köroğlu Destanı

Bolu beyi, güvendiği seyislerinden biri olan Yusuf'a : " Çok hünerli ve değerli bir at bul ." emrini verir. Seyis Yusuf, uzun süre Bolu beyinin isteğine uygun bir at arar. Büyüdüklerinde istenen niteliklere sahip olacağına inandığı iki tay bulur ve bunları satın alır. Bolu beyi bu zayıf tayları görünce çok kızar ve seyis Yusuf'un gözlerine mil çekilmesini emreder. Gözleri kör edilen ve işinden kovulan Yusuf, sıska taylarla birlikte evine döner. Oğlu Ruşen Ali'ye verdiği talimatlarla tayları büyütür. Babası kör olduğu için Köroğlu takma adıyla anılan Ruşen Ali, babasının isteğine göre atları yetiştirir. Taylardan biri olağanüstü bir at haline gelir ve Kırat adı verilir. Kırat da destan kahramanı Köroğlu kadar ünlenir. Seyis Yusuf, Bolu beyinden intikam almak için gözleri-ni açacak ve onu güçlü kılacak üç sihirli köpüğü içmek üzere oğlu ile birlikte pınara gider. Ancak, Köroğlu babasına getirmesi gereken bu köpükleri kendisi içer, yiğitlik, şâirlik ve sonsuz güç kazanır. Babası kaderine rıza gösterir ancak oğluna mutlaka intikamını almasını söyler. Köroğlu Çamlıbel'e yerleşir, çevresine yiğitler toplar ve babasının intikamını alır. Hayatını yoksul ve care-sizlere yardım ederek geçirir. Halk inancına göre silâh icat edilince mertlik bozuldu demiş kırklara karışmıştır. Çeşitli dönemlere ve farklı siyâsî birlikler sahip Türk gurubları arasında tesbit edilen Türk destanlarının kısaca tanıtımı ve özeti bu kadardır. Bu destan metinleri incelendiğinde hepsinde ilk Türk destanı Oğuz Kağan destanının izleri bulunduğu görülür. Bu destan parçaları Türk dünyasının ortak tarihî dönem hatıralarını aksettiren ilk edebî ürünler olarak da önem ve değer taşırlar.(44)

Attila Destanı

Batı Hun Hükümdarı Attila'nın fetihleri etrafında oluşmuştur. M.S. V. asırda Avrupa'ya korkulu yıllar yaşatan Attila, Rusya'dan Fransa'ya kadar bütün Avrupa'yı almış, Roma'ya kadar uzanmıştır. Evlendiği gece çok içtiğinden burun kanamasıyla ölmüştür. Destanda onun ölümüyle ilgili söylenen ağıtta bir ölüm feryadı değil, kahramanlıklar anlatılmıştır.(45)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK DESTANLARINDA MOTİFLER VE TİPLER

Destan motifleri, destan kahramanları ile iç içe bir durumdadır. En önemli rol kahramanın olduğu için motifler kahramanın eylemlerine uygun olarak gelişirler. Ayrıca toplumun inancı ve yaşantısı da motifleri şekillendirir. İslâmiyetin kabulünden önceki Türk destanlarında Şamanist unsurların ön planda olduğu görülmektedir.

Türk destanlarındaki motifler

1-IŞIK

Işık, destanlara aydınlık veren dini bir motiftir. Bu motif destanların kuruluşunda kutsiyetten kaynaklanan hayat verici bir özelliğe sahiptir. Destanların büyük kahramanları; bu kahramanlara kadınlık ve mukaddes Türk çocuklarına annelik yapan kadınlar ilahî bir ışıktan doğarlar. Yaratılış destanındaki Ak -Ana, ışıktan bir kadın sembolüdür. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un evlendiği kadın gökten inen mavi bir ışıktan doğar. Yine Oğuz Kağan destanındaki Oğuz ordularına yol gösteren kurdun Oğuz'un çadırına inen bir ışıktan doğduğu belirtilmektedir.

Türklerin İslâmiyet'ten önce bağlı oldukları Şamanizm'de uçmak ifadesi ile belirlenen sonsuz mutluluk ülkesi, cennet bir ışık dünyasıdır. Şama-nist inanca göre yerden on yedi kat göğe doğru gittikçe aydınlanan bir nur âlemi vardır ki bunun on yedinci katında bütün göz kamaştırıcı ışıyla Türk Tanrısı oturur Yeryüzünde iyilik yapan ruhlar da bir kuş şeklinde bu nur âlemine uçarlar. Uygurların benimsediği Işık dini de denilen Maniheizmin tanrısı da ışık tanrısıdır. Bütün eski Türk inanışlarında ışık hep ön plandadır. Uygur destanında Böğü Kağan'ın dört kardeşi ile birlikte gökten inen bir ışıktan yaratıldığı anlatılmaktadır. İslâmiyetin kabulünden sonraki destanlarda da bu motif çok önemsenmiş, destan kahramanlarının daima yüzleri nurlu ve dolun aydan daha parlak olarak tasvir edilmiştir. Satuk Buğra Han'ın dört kızından ikincisi *Alanur*'un Cebrail vasıtasıyla ağzına akan bir damla ışıktan dünyaya gelen oğluna Ali gibi Allah'ın arslanı olduğundan Seyyid Ali Aslan Han adını veriş bu motifin Türk destanlarında yaygınlığının örnek-lerindedir.(46)

2-RÜYA

Türk edebiyatının genel seyrine dikkat edildiğinde efsanelerde, menkıbelerde, destanlarda, halk hikayelerinde, aşıklık geleneğinde vb. pek çok alanda rüya çok önemli bir yere sahiptir.(47) Bu motif, destanı etkileyen ve destan kahramanlarının hareket alanını belirleyen bir motiftir. Bir mücadele üzerine kurulu destanlarda kazanılacak başarı veya yaşanacak bir felaket düş yoluyla önceden öğrenilir. Kadercilik anlayışı düş motifiyle destanlarda işlenir.(Hatta destanların bir kısmının da rüya olarak anlatıldığı malûmdur.(48)

Türk destanlarında ilk rüya motifine Alp Er Tunga'ya bağlanan Oğuz destanında Uluğ Türk tarafından görülen rüyada rastlanmaktadır. Bu rüyada Uluğ Türk, bir gün rüyada bir altın yay ve üç gümüş ok görür. Oklar kuzeye doğru, yay da gün doğusundan gün batısına doğru uzanmış olarak belirir. Bu rüyasını Oğuz Kağan'a anlatır. Rüya Oğuz boylarının geleceği ve teşkilatlan-

ması hakkında bir ön haber niteliğindedir. Rüya motifine Dede Korkut, Manas Destanı ve Battal Gazi Destanı'nda da rastlanmaktadır. Dede Korkut'taki Salur Kazan'ın rüyasında evinin üzerine yıldırım düştüğünü, kurtların evine saldırdığını gördüğünü anlatması üzerine Salur Kazan'ın avdan dönünce obasının yağma edildiğini görmesi rüya motifinin önemli örneklerindedir. Manas destanında Kırgızlara düşman han kızı *Akılay*, rüyasında bir sele kapıldığını, o sırada altın yapraklı bir çınara sarıldığını babasına anlatır. Kısa bir süre sonra Şoruh Han Manas'a yenilir ve kızı Akılay da esir kızlarla birlikte Manas'a hediye edilir ve Manas'ın karısı olur. Battal Gazi'nin karısı Gülendām, Battal Gazi'yi rüyasında görür ve müslūman olur. Kısa bir süre sonra da Battal Gazi ile evlenir.(49)

3-AĞAÇ

Ağaç motifi, Türk destanlarının asıl öğelerinden birisi olarak kabul edilir. Bu motif Türklerin ilkel çağlardan gelen bir önemli bir geleneğinin sembol-leştirildiği kavramlardandır. Türk destanlarında ağaç, özellikle çınar ya da kayın ağacı gündelik hayattan alınarak kutsallık kazandırılmış ve böylece ağaca olağanüstü bir özellik verilmiştir. Türk destanlarında, ağaç motifi üç yönüyle yer alır: Sığınak (Oba), Ana ya da Ata, varlığı, devleti temsil eden sembol İnsanlığın yaratılışı hakkındaki Türk düşüncesine göre Tanrı, yeryü-zündeki dokuz insan cinsini, bu insanlardan önce yarattığı dokuz dallı ağacın gölgesinde barındırmıştır. Ağaç motifini hemen hemen her Türk destanında sıkça görmek mümkündür. Her destanda genişçe yer almıştır. Oğuz Kağan destanında Oğuz'un evlendiği ikinci karısı göl ortasında kutsal bir ağacın kovuğunda yaratılmıştır. Ergenekon destanında da meyve veren ağacın kesilmesi kesinlikle yasaktır. İslâmiyetten önceki destanlarda rastladığımız bu kutsal ağaç motifi İslâmiyetin kabulünden sonra da ağaç sevgisi olarak ileri düzeyde tutulmuştur. *Yaş kesen baş keser* gibi halk söylemleri ile de ağaçlara zarar verilmesi engellenmeye çalışılmıştır.(50)

4-KIRKLAR

Türklerin önem verdiği, ona kutsal bir nitelik kazandırdıkları sayıların başında kırk gelmektedir. Bu motif, kahramanlar etrafındaki gücü temsil eder Kırk sayısı bazı eşya ve davranışları sınırlar. Kırklar motifi ile görünmez âlemden gelen koruyucu, güç verici, kutsallığa erişmiş şahıslar ifade edilir. Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz kırk günde yürür, kırk günde konuşur, Kaf Dağı'nın etrafını kırk günde dolaşır, verdiği şölende kırk kulaç yüksekliğinde direk diktirir ve kırk masa hazırlatır. Dede Korkut, Manas, Battal Gazi, Danişment Gazi ve diğer destanlarda ise kırk motifi kahramanın etrafında bir kuvvet haline gelen kırk alp veya kırk ereni ifade

eden bir kavramdır. Her destan kahramanının arkasında ona bağlı kırk alp ya da ereni vardır. Bunlar hareketlerinde bir bütün halindedirler. Birlikte yaşar, birlikte savaşır. Manas Destanı'nda Manas'ın oğlu Semetey, Talas'ı geçerken düşmanları ile vuruşur ve zorda kalır, o anda göze görünmez kırk er ona yardıma gelir.(51)

5-AT

At, Türk destanlarında ve diğer sözlü anlatı ürünlerinin hemen hepsinde önemli bir konuma sahiptir. Bunun temelinde göçebe kültürün yarattığı zorlayıcı koşullar vardır. Devenin Arap için önemi ne ise atın da Türk için önemi odur. At, Türkler için bir ulaşım ve yük taşıma aracı; etinden sütünden, derisinden yararlanılan bir besi hayvanı ve bir savaş aracıdır.(52) Türkler ayrıca savaşa hazırlık mahiyetinde at sürülerini de gütmektedirler. At sürüsünü gütmek üstün ve gelişmiş bir yetenek gerektirdiğinden sığır ve koyun sürüleri yerine çoğu zaman at sürüleri güdülmüştür. Atlar daha hızlı ve dinamiktir.(53) Türklerin beslenme, yeni yerleri keşfetme ve fethetme aracı olan at, sosyal hayat içerisinde insanın kolu-kanadı, kardeşi, yoldaşdır. Türk destanlarında alplar için at kendisinden sonra gelen en önemli varlıktır.(54)

Ata bir tür dinsel totem özelliği kazandıran şamanist inançtır. Oğuz neslinin atları gelişigüzel atlar değildir. Her birinin ayrı niteliği ve fiziksel özelliği vardır. Bu atların boynu uzun, alınları geniş, gözleri iri ve aydınlık, kulakları dik, sağrısı geniş, bacakları uzundur.

Yakut Türklerinin bir destanı olan *Er Sogotoh* destanında, Er Sogotoh'un güney seferine giderken Kan ırmağına gelince ırmağı geçemediği ve zorda kaldığı bir sırada sarı atının üzerindeki yüklerle uçarak Sogotoh'u ırmağın karşısına geçirdiği anlatılmaktadır. Çin kaynaklarında Türklerin en uzun koşan atları yetiştirdikleri kayıtlı olup Mete'nin babası ölünce Çinlilerin elçi göndererek bu atı istedikleri işaret edilmektedir. Mete'nin atına da kimsenin yetişemediği çeşitli kaynaklarda ifade edilmektedir. Manas'ın Ak Kula adlı atı da Mete'nin atı kadar ünlü atlardandır.

At motifi Cengiz Han destanında da aynı özelliklere sahip bulunmaktadır. Türklerde ata verilen önemi işaret eden bir olay da Oğuz Kağan'ın Buz Dağı'na kaçan atını bulup getiren bir beye Karluk adını vermesi gösterilebilir.

At, kahramanın başarıya ulaşmasında en etkin güçtür. Sahibini korur, ona yol gösterir, tehlikelere karşı uyarır. Destanlardaki alp kişi destan içindeki kaderini, atla birlikte yaşar. Altay Türk Destanları'nda çoğunlukla kahraman ve atı aynı gün doğar. *Maaday-Kara Destanı*'ndaki kahraman olacak çocukla aynı günde dört kulaklı, gri renkli bir tay dünyaya gelir.

Kahraman atını yanından ayırmaz, onu unutmaz, tanrıya yalvarırken bile atını anmadan edemez. Gücü ata dayanan bir toplum düzeninde kahramanın atsız olması düşünülemez. Âdetâ, destanlarda zaferin ve mağlubiyetin gerçek sahibi attır. *Altay-Buuçay Destanı*'nda ise kahramanın karşılaştığı bütün zorlukların nedeni, kendi atını dinlememesinden kaynaklanır.

Kahraman atı olmadan hiçbir iş beceremez. Savaş meydanında Aşkâr'ı kaybeden Battal Gazi başka bir ata biner; fakat hiç bir varlık gösteremez ve esir olur. Köroğlu da *Kıratını* Keloğlan'a çaldırınca bütün gücünü ve maharetini kaybeder, ne zaman ki Kıratını tekrar eline geçirir o zaman kolu kanadı açılır ve yenilmez bir güce sahip olur.

Destan kahramanının yanında yer alan at, bütün Türk destan rivayetlerinde tıpkı kahraman gibi olağanüstü özelliklere sahip olarak su ruhundan türer. Battal Gazi'nin *Aşkâr*'ı olağanüstü anlayışla bir mağarada, bir ruhtan şekillenmiştir. Bu at da insan gibi konuşur, sahibini korur ve havada uçar. *Div-Zâde Aşkâr* adlı bu atın *Âb-ı hayat*'tan içtiği bu nedenle ölümsüzleştiği efsane olarak yaşamaktadır. Köroğlu'nun Kırat'ı da insan gibi zeki ve anlayışlıdır. Bağdat'ta Köroğlu yiğitleri ile esir edilince Kırat kimse beğenip almasın diye kör ve topal taklidi yapar.

Destanlarda yer alan atlar son derece süratlidirler. Göz açıp kapayınca kadar dağları, dereleri aşarlar. İnsan gibi anlayışlı ve duygulu olup kuş gibi havada uçan özelliklere sahiptir. *Altay-Buuçay* Destanında at, yere yatarak kar yağdırabilir ya da havayı soğutabilir; don değiştirerek insana, ceylana, kuşa dönüşebilir. *Er-Samır Destanı*'nda kahramanla atı aynı anda şekil değiştirmiş, tüyleri dökülmüş, kötü görünümlü bir at şekline dönüşmüştür.

Altay Türk Destanları'nda, kahramanlar atlarıyla birlikte tanıtılırlar. Altın Arıç Destanı'nda kahramanın atı Ak Sabdar, altın yeleli, altın toynaklı, dokuz kulaç boyunda efsanevi bir at olarak tasvir edilir. (55)

Olağanüstü atlar kahramanlarıyla ilk defa karşılaştıklarında hemen ona teslim olmayıp kahramanı üzerine bindirmemekte direnmekte sonra onun gücünü anladıktan sonra onun dostu olmaktadır. Bu şekilde zorla ata binme ve sonra onunla dost olma motifine, Ural Batır Destanı'nda da rastlanılmaktadır. Ural Batır zorla Akbozat'a biner ve sonra onunla dost olurlar. Daha sonra atın telkinleriyle ve kendisine verdiği üç kılın yardımıyla kahraman muvaffak olur. (56)

Yiğidin kardeşi olan atın da iyi bakılması lazımdır. Kıratın bakımı da titizlik ister. Bu konuda Köroğlu Keçel Hemze'ye ata bakması için şu tavsiyelerde bulunur:

Hemze atı yahşı sahla

*At igidin gardaşıdı
Günde mugayat olub, yohla
At igidin gardaşıdı*

*Yay olanda dağa yollat
Yaz olanda iğçin nallat
Gış olanda mehmer çullat
At igidin gardaşıdı*

*Atı sevip besle körpe
Haygıranda çıhsın sarpa
Her yeyende gırh tas arpa
At igidin gardaşıdı*

*Uzag uzag yollarınan
Beli ipek çullarınan
Hogga yarım nallarınan
At igidin gardaşıdı*

*Meclis gurdum çohlarınan
Dava etdim ohlarınan
Gara polad mihlarınan
At igidin gardaşıdı*

*Serin serin yu suyunan
Guyruğun bağla muyunan
Goç Köroğlu çok öyüinen
At igidin gardaşıdı (57)*

Köroğlu Destanı'nda Köroğlu gibi Demircioğlu da uyuduğu bir sırada Arap atını kaybeder. Uyandığı zaman atını bulamayan Demircioğlu, duygularını şöyle dile getirir:

*Ereb At getdi elimden
Ereb Atı men isterem
Ayrı düşmüşem elimden
Ereb Atı men isterem*

....

*Demircioğlun bu vaxtı
İgidem, isterem baxtı
Yad ölkedi, düşman çoxdu*

Destanlarda atın adının geçtiği yerde sahibi de anılmış olur. Destan kahramanlarının atlarının her birinin kendine özgü bir adı vardır; *Oğuz Kağan-Alaca At, Köroğlu-Kırat, Alpamış-Bayçıpar, Er Töştük –Çal Kuyruk, Edige-Timçavar, Battal Gazi-Aşkar* biçiminde sahipleri ile birlikte anılırlar.

Altay Türk Destanları'nda atla ilgili en çok geçen isimler:

“batyal,cal,kuyruk,tokım,eer,üygen,kolon,kuyuşkan,üzeni,çulbir,tiksin,çakı,ka mçı”. (59)

6-OK-YAY

Ok- yay motifi destanlarda sadece savaş aracı olarak geçmemiş. İlkel çağlarda Türk toplum hayatının en etkili savaş silahı olan ok ve yay da Türk toplum geleneğinde giderek savaş silahı olmanın üstünde Türk üstünlüğünü ifade etmiş, sembol haline gelmiştir. Destanlarda ok ve yay unsuru daha çok destan kahramanının hüner ve maharetini sergilemek için bir vasıta olarak değer kazanır. Bu nedenle ok ve yay destan kahramanlarının kişiliğini değerlendiren milli bir motiftir.(60)

7-MAĞARA

Bu motif destanlarda sığınak ve ana karnını temsil eder. Bazen de ilahî buyruğun tebliğ edildiği yer olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden Destan geleneğinde bu motif bir inanca bağlı olarak belirgin şekilde görülmektedir. Bütün Türk destanlarında görülen mağara motifine daha çok Göktürk destanlarında rastlanır. Gök Börü Destanı'nda eli ayağı kesilerek bir bataklığa bırakılan çocuk, bir dişi kurt tarafından denizin kıyısındaki bir mağaraya kaçırılır. Alp Er Tunga destanında da mağara bir sığınak olarak yer alır. Destanda Alp Er Tunga, İran'ı dört kere istila etmişse de tutunamamış ve sonunda bir mağaraya sığınıp tek başına orada yaşamaya başlamıştır.

İslâmî destanlarda Battal Gazi'nin atı Aşkâr bir mağarada şekil aldığı gibi, rivayete göre Köroğlu'nun ölümü ile Kırat da bir mağaraya girerek kaybolmuştur. Destanlarda sığınak ve ana karnı gibi iki değişik şekilde etkili olan mağara motifinin dini geleneklerden kaynaklandığı da kabul edilebilir.(61)

9-YADA TAŞI

Bu taş destanlarda millî birlik ve bütünlüğü, halkın mutluluğunu ve devletin idealini temsil eder Bu taş ülkeden çıkarıldığında birlik ve bütünlük bozulur ve kıtlık baş gösterir.(62)

10-KURT

Kurt, Türk destan ve efsanelerinde merkezi bir nokta teşkil eder.Çevik, hareketli ve güçlü bir hayvan olduğu için çeşitli dönemlerde Türk'ün hayat ve savaş gücünün bir simgesi olarak belirtilmiştir.

Göktürk Destanlarında da kurt motifi özenle işlenmiş, Türklerin yeniden çoğalışları bu motife bağlanmıştır.Göktürk kağan sülalesi olan Aşına ailesinin atası bir dişi kurt idi. Ayrıca, Oğuz Kağan Destanı'nda bir ışık içinden çıkarak Oğuz'la konuşan kurt,üç yerde Oğuz ordusuna yol göstermiştir. Gök-türk kağanları, atalarının anısına saygı olarak, otağlarının önüne altından kurt başlı bir tuğ dikerlerdi. Böylece kurt başlı sancak, Türkler'de kağanlık (hakanlık) alameti olmuştur. Ancak bu gelenek yalnızca Göktürkler'e özgü olmayıp, kökeni Asya Hun Türkleri'ne ve Türkler'in eski atalarına değin gider.

Uygurlara ait Türeyiş Destanı'nda Tanrı bir erkek kurt şeklinde yere inmiş, bir Türk hakanının kızı ile evlenmiş ve Uygur nesilleri böyle türemiştir, diye anlatılmaktadır.

Dede Korkut Öyküleri'nde kurt yüzünün mübarek olduğu belirtilir.Yine Dede Korkut Öyküleri'nden birinde Salur Kazan, kurtla haberleşir, kendisine yurdundan haber vermesini ister.

Kurt, eski Türk kültüründe "at" ile birlikte en önemli yeri tutan hayvandır. Türkler kendilerinin kurt soyundan indiklerine, seferlerde kendilerine kurdun yol gösterdiğine inanmışlardır. Türkler, güçlü ve saldırgan bir hayvan olan kurdu kendilerine simge olarak seçtikleri gibi, komşuları da onları kurttan türemiş saldırgan karakterli insanlar olarak tanımışlardır.(63) Kurt, destanlarda Börte Çine ve Asena adları ile bir sembol durumunu almıştır.(64)

11- Hızır

Türk halk kültürünün önemli bir ögesi olan Hızır motifi,destanlarımızda destan kahramanına yol gösterip yardım eder.(65) Ayrıca,beşikte iken konuşmaya başlayan Manas'ı Hızır aleyhisselam korur,kâfirleri(Kalmuklar ve Çinliler) yeneceğini bildirir.(66)

12- Geyik

Geyik Türk kültür hayatında da önemli yer tutar. Türk destanlarında rastlanan ve kutsal olarak bilinen hayvanlardan da biri sayılır. Geyiğin kutsallığı nedeniyle geyik boynuzunun kimi evlerde uğur için duvara asıldığı bilinmektedir.(67)

İlk Türkçe yazılı belge olan Orhun kitabelerinde Bilge Kağan, abidenin batı cephesinde “baga sığun ötser (ança) sakınur men...” (dağda yabani geyik gürlöse öylece mateme gark oluyorum) diyerek geyiğin hassasiyetine ve

zarılığına işaret eder. Oğuz Kağan milletin başına bela olan canavarı öldürmek için ağaca geyik bağlamıştır. Uygurlarda geyik, bir inanç aracı olmaktan çok, avcılık aracı olarak yer alır. Geyik Dede Korkut hikayelerinde de önemli yer tutar. Kimi zaman yol gösteren, iyilik yapar, kimi zaman da insanları tuzağa düşüren bir kimliğe sahip olur. (68)

13-Sihir

Türk destanlarında sihir motifi de önemli yer tutmaktadır. Uygur Destanı'nda yurt bütünlüğünün ve halk saadetinin simgesi olarak bilinen bir *yada taşı* rivayeti bulunmaktadır. İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında bu sihir unsuruna fazlaca yer verilmiştir. Örneğin; Battal Gazi destanında Battal Gazi ile kâfirler savaşırken meydana bir cadı girer ve karşısına çıkan müslümana karşı efsun okuyunca müslümanların elleri bağlanır, etrafı sularla kaplanır.

Aynı destanın bir başka yerinde de yine bir cadı ağzından ateşler saçan yanındakilerle Battal Gazi'ye karşı gelir, efsun okuduğu bir tasın içindekini Battal Gazi'ye atınca Battal Gazi'nin etrafını alevler kaplar. Ateşin içinden çıkan ejderhayı da Battal Gazi okuduğu bir dua ile etkisiz kılar ve sihir bozulur.(69)

14- Aslan

Türk kültüründe aslan güç ve kuvvetin sembolü olarak önemli bir yer tutar. Bu nedenle aslan başı bayrak ve sancaklarda sembol olarak kullanılmış, Orhun kitabelerinin bulunduğu alanda heykelleri yapılmıştır. Bazı destanlarda destan kahramanının yardımcısı olarak yer aldığı da bilinmektedir.(70)

Türk destanlarındaki tipler

Tip, benzer özellikleriyle birçok eserde karşımıza çıkan ve bazı sabit özelliklere sahip karakterdir. Tip, toplumun inandığı temel kıymetleri temsil eder.

A. Alp Tipi

Türk destanlarında görülen örnek tip “alp” tipidir. Alp; kahraman, yiğit, cesur anlamlarında bir sözcüktür. Eski Türklerin yiğitlerine bu adı vermele-
rinin ilk koşulu yiğitlik, cesurluk, kişisel üstünlük, kahramanlık ve asalettir. Boy içinde asil bir aileden olmayana bu ad verilmez. Oğuz Kağan Destanı'nda bu tipin en idealine rastlanmaktadır. İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında bu tip, “*Alp-Eren*” tipine dönüşmüştür.

Kişilikleri ve davranışları ile bir ülkünün peşinde olan Alpler, kişisel tutkuların üstünde topluma mal olmuş kişilerdir. Alpler, hareketli, sosyal

yaşamın zorunlu bir sonucu olarak hareket unsurunun esas alındığı güçlü erlik duygusu değerlerle bütünleşirler. Türk destanlarındaki sosyal yaşam ve bu yaşamın önemli bir parçası olan avcılık, hayvancılık, akıncı ruh ve göçebe yaşayış alp tipinin doğmasına neden olmuştur.

Türklerdeki göçebe yaşam tarzı hareketli ve aktif olmayı gerektirmektedir. Bu nedenle, Türk destanlarında kadın ve erkeği ile akıncı, avcı tipler daima ön plana çıkmış ve alplık geleneği sürüp gitmiştir. Türk destanlarında görülen alp tipi, genel olarak manevi bir güce ve Tanrı'ya inanmakta, kuvvet, kudret, başarı insanoğluna Tanrı'nın bir vergisi olarak kabul edilmektedir. Oğuz Kağan'ın "*Gök Tanrı'ya borcumu ödedim.*" deyişi bu inanın ifadesidir.

Türkler İslâmiyeti kabul edip yerleşik hayata geçince alplık, Battal Gazi, Danişment Gazi, Satuk Buğra Han gibi Anadolu'yu Türkleştirmek ve İslâmlaştırmak için mücadele eden kahramanlarla *Alp-Eren* biçiminde devam etmiştir. Alplıkte cesaretin yanı sıra fizyolojik bakımdan da kuvvet esastır. Çünkü, Alp kişi kendi cesaret ve gücüne güvenerek mücadelelere girer.

Alp, doğuştan olgun ve güçlü doğar. Doğumları olağanüstü ifadelerle anlatılan ya da dolaylı olarak belirtilen kahramanların hayatları hakkında yiğitlik gösterecek yaşa gelinceye kadar hiçbir bilgi bulunmaz. Ancak kahramanlar on beş yaşına geldiklerinde Alplık göstermeyle ilgili olaylar ortaya çıkar. Çocuk, bir yiğitlik göstermedikten sonra ad alamaz. Alp, çocukluğunda normal çocuklardan farklı davranışlar sergiler. Örneğin, Oğuz Kağan ana sütünü bir kere emmiş, kırk günde yürümüştür. Oğuz Kağan'ın babasının, çocuğunun kudretine göre ad verilmesi için düzenlediği şölende çocuğun, birden bire "*Benim adım Oğuz'dur.*" demesi üzerine Oğuz adını almıştır. Dede Korkut destanında Boğaç Han'a boğayı öldürdüğü için Boğaç Han adı verilmiştir. Yine Manas destanında Manas'ın oğlu Semetey'e ad koyarken (*doğuşunda görülen olağanüstülükler nedeniyle*), "*Beş yaşında yurt yıksın, on beşinde ok atsın, büyük iller alsın*" diye dua edilmiştir. Köroğlu'nun tasviri yapılırken de "*Kendisi kaynamış kara demir gibi, kulakları kalkan gibidir. Omuzunda yirmi dört kişinin oturabileceği genişlik vardır, kalkanı döğebilecek, çeliği çiyneyip püskürecek kuvvettedir. Narası dağları gümbür gümbür inletirdi.*" ifadesi dikkat çekmektedir. Dede Korkut'ta da Göçebe toplumun yaşam tarzı nedeniyle Alp kişi her zaman güçlü ve mücadeleye hazır olmalıdır.

Türk destanlarında Alp her zaman atlıdır. Bu yaşantı Türk düşüncesine "*Türk çadırda doğar, at üstünde ölür.*" yargısını yerleştirmiştir. Alp kişi savaşa genellikle yalnız girmekle birlikte yanında her zaman kırk yoldaşı bulunur. Alp ilk atışta düşmanı vurur ve yenilmez. Oğuz Kağan ve Manas savaşta kimseye yenilmeyen Alp kişilerdir.

Gerek alp tipinin ve gerekse alp-eren tiplerinin dövüştükleri insan ve diğer varlıkların cesaret, güç, kuvvet bakımından kahramanlardan hiç de aşağı olmadıkları görülmektedir. Onlar da sıradan insan değil, kahramandırlar. Anlatılardaki işlevleri de esas itibariyle olumlu olan alp-eren olan baş kahraman tipinin doğruluğunu, isteneni veya ideali ortaya çıkarmaktadır. Alp gönlünü yüce tutmalı, malına kıymalı, evine konuğu gelmeli, yalan bilmemelidir.

Türk destanlarında alpler insanî; fakat hanımları ruhanî bir özellik taşır. Bu nedenle genellikle alpların hanımları, Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardır.

Oğuz Kağan'ın ilk eşi gökten inen bir ışık içinde Oğuz'un önüne çıkmıştır. İkinci eşi de bir ağaç kovuğunda bulunduğu bir kızdır. Alpler eşlerini hep kahra-man, mücadelecî ve yiğit kadınlardan seçerler. Manas, eşi Kanıkey'i bir mücadele sonucu alır.

Dede Korkut destanında Bamsı Beyrek, Banu Çiçek'le evlenebilmek için ava çıkar, at yarışır, ok atar, güreşir ve bu yarışları kazandıktan sonra evlenir. Alp kişinin en önemli özelliklerinden biri, gerçek bir yurtsever oluşudur. Güçsüz ve zayıf kimselere dokunmaz, aman dileyeni affeder. Burada alp kişinin iki türlü özelliği dikkat çekmektedir. Birisi mütevazilik, dürüstlük, cömertlik, konukseverlik gibi karaktere dayanan özelliklerdir ki bunlar, Dede Korkut Hikâyelerinde *erdemli* sözüyle işaret edilir, diğeri de başkesmek, kan dökmek, ata binmek gibi özellikler olup *hünerli* kavramı ile işaret edilmektedir. Bunlar birbirlerinden ayrılmaz biçimde görülen Alplık özel-likleridir.

B. Bilge Tipi

Eski Türklerde topluma manevi liderlik yapan, toplumu yönlendiren, çağını aydınlatan kişiler vardır. Ak sakallı ifadesi ile de belirlenen bu kişiler **bilge** tiplerdir. Türk destanlarında bilge tipi çok önemlidir. Türk destanlarında kağanların, yanlarında genellikle bilge vezirler bulundurmaları ve verecekleri önemli kararlarda bilgelerin bilgilerine baş vurmaları bilgeliğin önemine inanılmış olmasının en belirgin işaretidir. Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* adlı eserinde saadetin ancak bilgi ile elde edileceği savunulmuştur.(71)

Oğuz Kağan destanındaki Oğuz'un akıl hocalarından *Uluğ Türk* bilge tipinin en güzel örneklerindendir Bilge Kağan anıtı da bilgeliğin önemini vurgulayan bilgi ve belgelerden bir diğeridir. Ergenekon destanında, demir dağ eriterek Türklerin yol bulup Ergenekon vadisinden çıkmalarını sağlayan usta demirci de bir çeşit bilge tipi örneğidir. Bu durum bir bakıma uzmanlığa verilen değerın destanlara yansımasıdır. Oğuz Kağan destanında kağnyı icat eden kişinin şahsında uzmanlığın taltif edildiği bilinmektedir. Oğuz Kağan

Destanı'nda, Uygur Türeyiş Destanı'nda, Manas Destanı'nda ve Dede Korkut'ta bilgiye verilen önem, bilge kişilerin kişiliğinde yaşatılmıştır.

Bilge kişilerde ilahî bir sezgi gücü bulunmaktadır. Gerek İslâmiyetten önceki gerekse İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında alplik ve bilgelik âdetâ iç içedir.

Türklerin şaman ve kam geleneğinin devamını hatırlatan Korkut Ata profili, yaşlı, töreleri yürüten, doğa üstü ve doğa olayları arasındaki ilişkileri düzenleyen bir tiptir.

Dede Korkut hem maddi, hem manevi alanlardaki yiğitlikleriyle alperen tipinin Türk kültüründeki ilk temsilcisi ve örneğidir. Dede Korkut akıl, mane-viyat, ululuk yönleriyle maddi gücün manevi güç ile bütünleştiği bir simge değerdir. Dede Korkut Hikâyeleri onun bilge tipi etrafında şekillenmiştir.(72)

C.Kadın Tipi

Aile bütün toplumlar için daima en önemli kavramlardan biri olmuştur. Küçük sosyal gruplar içinde en sürekli ve vazgeçilmez olanı ailedir. Aile kavramı içinde en önemli bir yere sahip olan soyun devamlılığının kaynağı olan, yuvayı yapan, fedakârlık ve sadakatiyle toplum içinde farklı bir yere sahip olan kadındır.

Türk destanlarında kadın bazen evin reisliğini üstlenir ve erkeğinin en büyük destekçisidir. Destanlarındaki kadın tipinde karı koca sevgisi ve kocaya bağlılık ön plandadır. Kadınlar, çoğu kez erkekler gibi savaşçı ve onun imdadına yetişecek kadar cesaretlidir. O da gerektiğinde erkeği ile ata binip ava gider ve her türlü tehlike karşısında uyanık olur. Erkek kahraman kadar yiğitlik özelliklerine sahiptir. Destanlardaki kadın kahramanların kuvvet, kudret ve cesaret yönünden erkekten hiç farkları yoktur. Kadının destanlardaki yeri sosyal hayattaki üstün mevkiinin aynıdır. Analık görevi, Türkler arasında kadına büyük değer kazandırmış, onu ilâhî bir varlık konumuna sokmuştur.

Göçebe toplum yapısı içinde ata binen, kılıç kuşanan, ok atan, ava çıkan kadın destan kahramanları, benzer yapıya sahip Altay yöresi destanlarında Altın Arıg ve diğer destan örneklerinde görülebileceği üzere son derece etkin-dirler. Yaratılış Destanı'nda Tanrı'ya insanları ve dünyayı yaratması ilhamını veren Ak-Ana bir kadındır. Oğuz Kağan'ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan doğmuş kutsal kadınlardır.

Türklerdeki kadın anlayışının İslâmiyetten sonraki Türk destanlarında da devam ettiği görülmektedir. Manas'ın hanımı *Kanıkey*, bozkır kültürünün ideal kadın tipi olarak karşımıza çıkar. Manas'ta kadın evin kaderinin ve namusunun koruyucusu olarak gösterilir.(73) Er Tabıldı destanında, Han kızı olan Çaçıkey, Er Tabıldı'nın eşidir. Er Tabıldı'nın danışmanı ve evinin

koruyucusu olan bu kadın, hem güzelliği hem de akıllılığı ile çevresinde hayranlık uyandıran bir kadın karakterdir.(74) Dede Korkut'ta kadınların yeri ve önemi çok büyüktür. Dede Korkut'ta aile bağına büyük önem verildiği görül-mektedir.Daha çok tek kadınla evlenilir.Aile dışında aşk hayatı görül-mez.Beyler eşlerine karşı saygılıdır. Onların duygularına önem verirler. Dede Korkut'ta Kan Turalı, düşmanlar tarafından sarılınca eşi Selcen Hatun at biner, kılıç kuşanır ve savaşır. Bayındır Han'ın ziyafetlerinde oğlu olanı *ak otağa*, kızı olanı *Kızıl Otağa*, Oğlu kızı olmayanı *Kara Otağa* oturtması kadının da toplumda işlevine göre büyük önem kazandığının işaretidir.

Köroğlu Destanı'nda kadın, daha çok bir aşk ve haz mevzuu olarak görülür. İslamiyet öncesi ideal erkek tipi olan alp tipine yaklaşmış bir kadın yoktur. Erkek gibi ok atmaz, kılıç kullanmaz, at binmez ve hiçbir yerde erkekle mücadele etmez.(75)

Dipnotlar :-

1. Ferit Devellioğlu,Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat,17.baskı,Aydın kitabevi yayınları,Ankara 2000, S168-178.
2. Ahmet Kabaklı,Türk Edebiyatı,I.cilt,14.baskı,Türk edebiyatı Vakfı Yayınları,İstanbul 2008,S-61.
3. –Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları,1.cilt,Yeni Baskı,Ankara 1988,S363.
- Örnekleriyle Türkçe Sözlük,Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları,1.cilt,Ankara 1995,S636.
4. Prof.Dr.Tuncer Gülensoy,Manas Destanı(Türkiye Türkçesiyle),Akçağ Yayınları,Ankara 2002,S-19.
5. Prof.Dr. Mehmet Kaplan, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3-Tip Tahlilleri,İstanbul 2005,S-25.
6. Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
7. Ahmet Kabaklı,A.g.e, 1.cilt S-88-91.
 - Nihat Sâmî Banarlı,Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,1.cilt,Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1998,S2-10.
8. Ahmet Kabaklı,A.g.e,1.cilt s-92-94.
 - Nihat Sâmî Banarlı,A.g.e, 1. cilt, S 2-10.
9. Nihat Sâmî Banarlı,A.g.e, 1. cilt,S 8-9.
- 10.Ahmet Kabaklı, A.g.e,1.cilt, S 95-99.
- 11.Dr. Arslan TEKİN, Edebiyatımızda İsimler Ve Terimler (Genişletilmiş İkinci Basım),Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, S 183.
12. Dr. Arslan TEKİN,A.g.e, S 184.
- 13.Ahmet Kabaklı, A.g.e, 1.cilt, S 67.
- 14.Ahmet Kabaklı, A.g.e,1.cilt, S 66,67.

15. Oğuz Kağan Destanı, 1000 temel eser(31), 1. Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, S 1.
16. Ahmet Kabaklı, A.g.e, 1.cilt, S 61-66.
17. Metin Turan, Türk Destanları, Anadolu Üni. Açıköğretim Fakültesi yayınları (www.aof.edu.tr), S 45.
18. Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
19. Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
20. Prof. Dr. M. Öcal Oğuz, Destan tanımı ve eski türk destanları, Milli folklor dergisi, 62. sayı, 16. yıl 2004, S 7.
21. Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
22. Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
23. Ahmet Kabaklı, A.g.e, 1.cilt, S68.
 - Prof. Dr. Umay Günay ,
www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
24. Ahmet Kabaklı, A.g.e, 1.cilt, S69, 70.
25. Naciye Yıldız, Manas destanı (W.Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, S17-19.
26. Metin Turan, A.g.e, S 46.
- * Yaradılış destanının bazı nüshalarında (Tanrı Kayra Han) bazılarında da (Tanrı Ülgen) geçmektedir.
- 27.- Metin Turan, A.g.e, S 46-47.
- 28.- Metin Turan, A.g.e, S 47.
 - Ahmet Kabaklı, A.g.e, 2.cilt, S21-23.
29. Metin Turan, A.g.e, S 49.
- 30.- Metin Turan, A.g.e, S 49-51.
 - Ahmet Kabaklı, A.g.e, 2.cilt ,S-23.
 - Nihat Sâmi Banarlı, A.g.e, 1.cilt, S15-16.
31. Metin Turan, A.g.e, S 51.
32. -Metin Turan, A.g.e, S 51-54.
 - Ahmet Kabaklı, A.g.e, 2.cilt, S25-42.
33. Metin Turan, A.g.e, S 54.
- 34.- Metin Turan, A.g.e, S 54-55.
 - Ahmet Kabaklı, A.g.e, 2.cilt, S 45-46.
- 35.- Metin Turan, A.g.e, S 56.
 - Ahmet Kabaklı, A.g.e, 2.cilt, S 44-45.
 - Nihat Sâmi Banarlı, A.g.e, 1. cilt, S24-25
- 36.- Metin Turan, A.g.e, S 56.
 - Ahmet Kabaklı, A.g.e, 2.cilt, S 61.
- 37.- Metin Turan, A.g.e, S 56.
 - Ahmet Kabaklı, A.g.e, 2.cilt, S 61-62.
- 38.- Metin Turan, A.g.e, S 57.

- Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt, S 268-269.
- 39.-Metin Turan, A.g.e, S 57.
- Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt ,S 269-273.
- 40.Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
- Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt , S 273-275.
- 41.Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
- 42.- Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
- Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt , S 301-302.
- 43.-Prof. Dr. Umay Günay , www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
- Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt , S 302-303.
- 44.-Cahit Öztelli,Köroğlu-Dadaloğlu-Kuloğlu,Türk Klasikleri
Dizisi(14),Milliyet Yayınları, Sıralar Matbaası, 1.Baskı 1974,S 13-22.
- Ahmet Kabaklı, A.g.e, 1. cilt, S 73-87.
- Melike GUMAROVA,Köroğlu destanı,Türk dünyası- Dil ve edebiyat
dergisi,3. sayı,Bahar 1997,S 49-61.
- Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt , S 630-632.
- 45.Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt , S 22-23.
- 46.Yrd. Doç. Dr. Mehmet YARDIMCI,Türk destanlarında tipler ve
motifler,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
47. Muhammet KUZUBAŞ, İlkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi,
Turkish Studies Volume 2 /1 Winter 2007,S 306.
- 48.Prof. Dr. Ali DUYMAZ, Türk halk serinde gerçeküstü destanlar
üzerine bir değerlendirme,Sosyal Bilimler Dergisi,S115.
- 49.Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
50. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
51. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
52. Mehmet Emin BARS, Köroğlu destanında At- Kadın- Silah, Turkish
Studies International Periodical For the Languages, Literature and
History of Turkish or Turkic Volume 3/2 Spring 2008,S 167.
53. Mehmet Emin BARS, A.g.e. S169.
- 54.Dr. Ali DUYMAZ, Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, Ötüken
Neşriyat,İstanbul 1997,S 42.
55. Eyüp AKMAN,Türk kültüründe ve Azerbeycan destanlarında At,
Mart 2003 Cilt:11 No:1 Kastamonu Eğitim Dergisi 233-248,S 236.
56. Eyüp AKMAN,A.g.e,S 238.
57. Eyüp AKMAN,A.g.e,S 243.
58. Eyüp AKMAN,A.g.e,S 244.

59. -Mehmet Emin BARS, A.g.e. S169.
- Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
60. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
61. Mehmet
YARDIMCI,A.g.e,www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
62. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
63. - Nihat Sâmî Banarlı, A.g.e, 1. cilt , S 32-33.
- Mehmet
YARDIMCI,A.g.e,www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
64. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
65. Mehmet
YARDIMCI,A.g.e,www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
66. Prof.Dr.Tuncer Gülensoy,A.g.e,S14.
67. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
68. Dr. Gıyasettin AYTAŞ,Türk kültür ve edebiyatında geyik motifi,
www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/12-161-170.pdf
69. Mehmet
YARDIMCI,A.g.e,www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
70. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
71. Yusuf Hâs Hâcib,Kutadgu Bilig (Hazırlayan:Kürşat Efe),Genç
Yayıncılık,1.Basım,Ankara 2006.
72. Mehmet YARDIMCI,A.g.e,
www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
73. Naciye Yıldız, A.g.e,
74. Ahmet SAÇKESEN, Er Tabıldı destanında kadın tipler, Turkish
Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer 2007,S 493.
75. Mehmet Emin BARS, A.g.e. S173.

KAYNAKÇA

- ❖ AKMAN, Eyüp, Türk kültüründe ve Azerbeycan destanlarında At, Mart 2003 Cilt:11 No:1 Kastamonu Eğitim Dergisi
- ❖ AYTAŞ, Gıyasettin, Türk kültür ve edebiyatında geyik motifi, www.hbektasveli.gazi.edu.tr/dergi_dosyalar/12-161-170.pdf
- ❖ BANARLI, Nihat Sâmî, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 1.cilt, Milli Eğitim Basımevi , İstanbul 1998
- ❖ BARS, Mehmet Emin, Köroğlu destanında At- Kadın- Silah, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/2 Spring 2008
- ❖ DEVELLİOĞLU, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Luğat , 17.baskı , Aydın kitabevi yayınları , Ankara 2000.
- ❖ DUYMAZ, Ali, Bir Destan Kahramanı Salur Kazan, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1997
- ❖ DUYMAZ, Ali, Türk halk serinde gerçeküstü destanlar üzerine bir değerlendirme , Sosyal Bilimler Dergisi
- ❖ EFE, Kürşat, Yusuf Hâs Hâcib-Kutadgu Bilig, Genç Yayıncılık, 1.Basım, Ankara 2006.
- ❖ GÜLENSOY, Tuncer, Manas Destanı (Türkiye Türkçesiyle), Akçağ Yayınları, Ankara 2002
- ❖ GÜNAY , Umay, www.turkceciler.com/turk_destanlari.html
- ❖ GUMAROVA, Melike, Köroğlu destanı, Türk dünyası- Dil ve edebiyat dergisi, 3. sayı, Bahar 1997
- ❖ KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, 1.cilt, 14.baskı, Türk edebiyatı Vakfı Yayınları , İstanbul 2008
- ❖ KABAKLI, Ahmet, Türk Edebiyatı, 2.cilt, 14.baskı, Türk edebiyatı Vakfı Yayınları , İstanbul 2008
- ❖ KAPLAN, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-3- Tip Tahlilleri, Altıncı Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 2005
- ❖ KUZUBAŞ, Muhammet, İlkellere Ait Anlatılarda Rüya Motifi, Turkish Studies Volume 2 /1 Winter 2007
- ❖ Oğuz Kağan Destanı, 1000 temel eser(31), 1.Basılış, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970
- ❖ OĞUZ, M. Öcal, Destan tanımı ve eski türk destanları, Milli folklor dergisi, 62. sayı, 16. yıl 2004
- ❖ Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1.cilt, Ankara 1995
- ❖ ÖZTELLİ, Cahit, Köroğlu - Dadaloğlu - Kuloğlu, Türk Klasikleri Dizisi(14) , Milliyet Yayınları , Sıralar Matbaası, 1.Baskı 1974
- ❖ SAÇKESEN, Ahmet, Er Tabıldı destanında kadın tipleri, Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları, Volume 2/3 Summer 2007

Kirkuk University Journal- Humanity Studies

- ❖ TEKİN, Arslan, Edebiyatımızda İsimler Ve Terimler (Genişletilmiş İkinci Basım), Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.
- ❖ TURAN, Metin, Türk Destanları, Anadolu Üni. Açıköğretim Fakültesi yayınları (www.aof.edu.tr)
- ❖ Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1.cilt, Yeni Baskı, Ankara 1988
- ❖ YARDIMCI, Mehmet, Türk destanlarında tipler ve motifler, www.mehmetyardimci.com/hocanin/.../turkdestanlarindatipmotif.doc
- ❖ YILDIZ, Naciye, Manas destanı (W.Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995

ABSTRACT

Epics are considered the oldest literary productions that exist in the national ancient history. It is the literary works for the stage before writing literature. As a matter of fact, there are many types and kinds of literature reached to us without epic type, such as popular stories and some verses. It isn't considered at the level of epic being the mature ideas and mature literature. In this sense, we see among many nationalities that have literary epics and including the Turkish ancient history is rich of ancient and middle history with their works and texts.

When we use the word that deals with understanding folktales in Turkish literature and the oriental literature and others that (Dastan) epics. We see that this word (Dastan) has many different deep scientific and terminal meaning. In the Turkish literature the word (Dastan) epic refers to epic or folktales linguistically and phonetically. The aim of the simple studying is to think deeply in general on those documental historical epic that has been taken from the important events the great matters that happened in the national history. Before I state the Turkish epic, I have to give some information on epic in a general form and its definition common features and to show some famous world international epic, as indicated in chapter one. This research consists of four chapters. The second chapter deals with epic ages in Turkish literature and its relation to some other literary categories and the types of these epics according to their ages and kinds and the like. The third chapter showed the famous of Turkish epic in a brief way. In the last chapter which is chapter four epic consists of the following basic components and the types of characters in an epic.

محمد علي شريف
مدرس مساعد
كلية التربية / جامعة كركوك

الخلاصة

تعتبر الملاحم من أقدم النتاجات الأدبية التي تكونت وتشكلت في التاريخ القديم للأمم. وهي من الآثار الأدبية لمرحلة ما قبل كتابة الأدب (أي قبل البدء بكتابة وتدوين النصوص الأدبية). وفي حقيقة الأمر أن هناك أنواع وأجناس أدبية وصلت إلينا دون جنس الملحمة، مثل الحكايات الشعبية وبعض القصائد ولكنها لم تكن بمستوى الملحمة من حيث النضوج الفكري والأدبي، وهذه الحالة نراها لدى جميع الأمم التي لها ملاحم أدبية ومن ضمنها الأتراك الذي يزخر تاريخهم القديم والوسيط بأثار ونصوص ملحمية كثيرة.

عندما نتناول الكلمة التي تدل على مفهوم الملحمة في الأدب التركي والآداب الشرقية الأخرى والتي هي (داستان) فإننا نرى أن الكلمة لها أبعاد عديدة من حيث المعنى اللغوي والإصطلاحي. ففي الأدب التركي تدل (داستان) على الملحمة لغة واصطلاحاً وهي في نفس الوقت تدل على شكل من أشكال القصائد الشعرية. وفي موقع آخر نراها قد دخلت في تركيبة بعض المقولات الشعبية والتركيب البلاغية.

ان موضوع هذا البحث لا يركز على دراسة كلمة (داستان) وتركيبها اللفظية واللغوية، وانما الهدف من هذه الدراسة البسيطة هي الوقوف- وبشكل عام- على تلك الوثيقة التاريخية (الملحمة) التي تأخذ من الحوادث المهمة والقضايا الكبرى التي حدثت في تاريخ الأمم، موضوعاً لها وتصيغها نظماً ونثراً لعرضها. وقبل أن أبين الملحمة التركية كان لابد من ان اقف قليلاً لا عطي بعض المعلومات عن الملحمة بشكل عام وعن تعريفها وخصائصها المشتركة وعرض بعض الملاحم العالمية الشهيرة، وهو ما بينته في الفصل الأول من هذا البحث الذي يتكون من أربعة فصول. أما الفصل الثاني فقد تناولت فيه العصور الملحمية في الأدب التركي، وعلاقة الملحمة مع بعض الأجناس الأدبية الأخرى، وتصنيف الملاحم حسب عصورها وأنواعها وما شابه. والفصل الثالث عرضت فيه نماذج من الملاحم التركية الشهيرة وبشكل موجز. والفصل الرابع والأخير بينت فيه العناصر الأساسية المكونة للملحمة والنماذج الرئيسية للشخصيات الواردة في الملحمة.